

10/ Africký makroregion (Subsaharská Afrika)

10.1 HLAVNÍ ZNAKY

Tab. 10.1 Základní data o Africkém makroregionu (2016)

Rozloha		Obyvatelstvo		Hustota zalidnění	HDP		HDP na obyvatele	Gramotnost	Střední délka života
mil. km ²	%	mil.	%	obyv./ km ²	bil. USD	%	tis. USD	%	roky M/Ž
27,5	18,4	1 000	13,4	40	1,7	2,2	4	64	57/60

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

- Podle rozlohy *největší* (18,4 % světové souše) makroregion a podle počtu obyvatel (necelá 1 miliarda a 13,4 % populace světa) zaujímá 3. místo mezi makroregiony; tvoří jej nejvíce samostatných států (celkem 49).
- Bývá označován za *kolébku lidstva*, neboť zde došlo k odštěpení lidských předků a lidoopů a byly odtud postupně osídleny lidskými předky všechny kontinenty.
- Reliéf makroregionu tvoří převážně *roviny a plošiny Afrického štítu*; malá je horizontální členitost s vyrovnanou pobřežní čarou a malým počtem ostrovů a zálivů.
- Makroregion byl po několik století částečně či téměř zcela ovládán *koloniálními mocnostmi* Evropy. Jedinou výjimkou byla Etiopie, dnes jeden z nejchudších států světa. Bývalé kolonie udržují dosud silné vazby na bývalé koloniální mocnosti.
- Velké je *nerostné bohatství*, jehož část ještě nebyla ani objevena; suroviny tvoří základ exportu většiny zemí.
- Třetina obyvatel je *negramotná*, což je nevíce mezi makroregiony; obyvatelstvo je sužováno řadou *nemocí*, jinde ve světě podstatně méně rozšířených (spavá nemoc, AIDS, bilharzioza aj.); *střední délka života* je nejnižší mezi makroregiony – pouze 57 let u mužů a 60 let u žen; *velmi vysoká natalita* se pohybuje okolo 40 ‰.
- Extrémně *nízká je úroveň ekonomiky*; makroregion vytváří pouze 2,2 % nominální hodnoty úhrnu vytvořeného „světového HDP“; spolu s Indickým makroregionem je zde nejnižší HDP na obyvatele (4 tis. USD v roce 2016).
- Makroregion je charakteristický vysokou úrovní *korupce* a závislostí na *zahraniční pomoci*.

10.2 VYMEZENÍ A PŘÍRODNÍ POMĚRY

Africký makroregion je poměrně **nevýrazně oddělen** od severní části Afriky, řazené do samostatného Islámského makroregionu. Souvisí to se skutečností, že vymezení je aplikováno „na jih“ od Sahary, což je vzhledem k šíření této největší pouště světa problematické a navíc není spojeno s hranicemi zde ležících států. Také druhé možné vymezení na základě kulturní příslušnosti k civilizaci islámu není zcela přesné, vždyť i řada států ležících na jih od Sahary má velmi vysoké procento islámských věřících. Z tohoto pohledu jsou země na rozhraní Sahary a Sahelu do makroregionu řazeny *poněkud problematičky*. Spokojme se tedy s nepřiliš jasným vymezením jižně od Sahary, kde všechny státy zde ležící mají *jádrové oblasti* lokalizovány poměrně jednoznačně v *jižních*, vodou poněkud lépe vybavených oblastech Sahelu, a tudíž většinou svého obyvatelstva i území jednoznačně do subsaharské oblasti spadají. K jednoznačně vymezenému makroregionu mimo kontinent patří také některé **ostrovy**. Na východě jde o *Madagaskar* (4. největší ostrov světa z hlediska rozlohy), v Guinejském zálivu jde o několik ostrovů (Bioko, Svatý Tomáš a Princův ostrov) a několik menších ostrovů leží v Atlantiku, které jsou také řazeny k tomuto makroregionu (Kapverdy, Sv. Heleny aj.).

Velikost afrického kontinentu vytváří podmínky pro mimořádnou diferenciaci přírodních podmínek. Základem je **Africký štít**, který je ovšem rozdělen velkým zlomem, který se táhne téměř přes celý kontinent v délce kolem 6 tis. km a pokračuje Rudým mořem, Arabským zálivem a dále jihozápadní Asii k severu. Tento geologický zlom zahrnuje

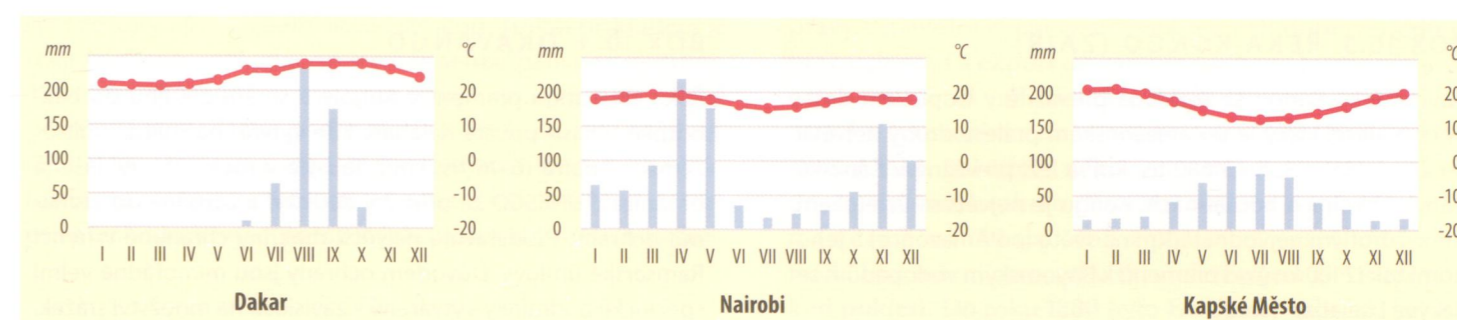

Obr. 10.1
Africký
makroregion

BOX 10.1 – SAHARA

Sahara je rozlohou 9 269 tis. km² největší poušť světa zasahující do území deseti států. V rovnoběžkovém směru se délka pohybuje okolo 5 tis. km, v poledníkovém směru kolem 1 700 km. Rozkládá se na severu Afriky, na severovýchodě dosahuje až ke Středozemnímu moři, na severozápadě pak k jižnímu úpatí pohoří Atlas. Jižní, nepříliš zřetelná hranice pozvolna přechází do pásma suchých savan (Sahel). Obvyklá představa o rozsáhlé písčité pláni je chybná, písčité pouští (erg) je menšina, většinu zaujímají skalnaté oblasti (hamada), štěrkové (erg), či hlinité (sebh). Nadmořská výška kolísá od 400 m až po vrcholy pohoří uvnitř Sahary (Ahaggar, Tassili, Tibesti, nejvyšší horou je vyhaslý vulkán Emi Koussi – 3 415 m n. m.). Nejnížší polohy jsou v některých okrajových oblastech na severu pokryty slanisky případně slanými jezery (šoty), k nimž vedou vyschlá či vysychající koryta (wádí). Ta jsou vyplněna vodou jen příležitostně při celkově malých srážkách (50–150 mm za rok), které ovšem přicházejí

v přívalech a na několik dní/týdnů vyschlá koryta naplní vodou. Na více místech Sahary jsou různé velké oázy (několik set) rozložené kolem malých pramenů pitné vody, které využívá závlahové rolnictví k produkci datlí, oliv, zeleniny, prosa či krmiv pro dobytek. Sahara má rozsáhlé nerostné bohatství (plyn, ropa, rudy, fosfáty aj.). Výkyvy teplot jsou mimořádné, během dne dosahují až 30 °C. Tyto teplotní výkyvy formují pravidelné větry při východu a západu slunce. Před 5–7 tis. lety byla Sahara podstatně vlhčí oblastí. O tom svědčí i četné archeologické nálezy, případně pylové a kosterní nálezy živočichů dnes na Sahaře nežijících. V současnosti se Sahara pozvolna rozšiřuje v některých oblastech směrem k jihu jako důsledek oteplování klimatu a také ztráty vegetačního krytu zemědělskou činností v Sahelu. Obyvatelé Sahary patří k různým etnikům (Tuaregové, Berberé, Arabové). Jedná se o specifické kultury s vysokou mírou adaptability na tvrdé přírodní podmínky.

Obr. 10.2 Klimagramy měst Dakar, Nairobi a Kapské Město

několik oddělených jevů souhrnného označení *Velká příkopová propadlina*. Část procházející východní Afrikou se nazývá *Východoafrický rift*. Příčinou jeho vzniku je postupné rozdělování Africké desky na dvě části formované nejméně 20 mil. let s předpokladem budoucího rozdělení Afriky na dvě části – Nubijskou a Somálskou desku. Jde o území seismicky a vulkanicky aktivní miliony let, dnes je jedinou aktivní sopkou *Oi Doinyo Lengai* (Hora bohů), která vypouští do vzduchu uhličitán vápenatý a je příčinou zásadité vody v okolí. Kromě této sopky se na území nachází také řada *vyhaslých sopek* (Kilimandžáro, Mount Meru). Části příko-

pové propadliny jsou vyplněny velkými a hlubokými **jezery** (Viktoriino – Ukerewe, Tanganika, Malawi, sodné jezero Natron aj.), z nichž některá jsou velmi hluboká a jejich dno je pod úrovní hladiny světového oceánu. Oblast Východoafrického riftu podléhala v minulosti silné erozi, a proto mohly vznikající sedimenty zachovat cenné důkazy o vývoji člověka a dalších primátů v této oblasti. Také *Dračí hory* na jihu přesahují velehorské výšky (přes 3 000 m n. m.).

Charakteristickým rysem makroregionu je také *vysoká průměrná nadmořská výška*, ovlivněná právě štítovým charakterem kontinentu. To ovlivňuje poměrně *velký spád řek*, hlavně ve středním toku, často spadajících do nížin dolních toků vodopády či peřejemi. Proto jsou řeky splavné jen v dílčích úsecích a při objevování vnitrozemí kontinentu v průběhu 19. století jejich toku bylo možné využít jen částečně. **Výšková členitost** (hlavně v oblastech východní Afriky) vytváří specifické podmínky pro klimatické poměry a také pro odlišné biotopy.

Klima je ovlivněno velikostí makroregionu. Na severu zasahuje do vlhkých i suchých subtropů, poté přes extrémně suchou Saharu (box 10.1) se dále k jihu v Sahelu pokrytém savanou a křovinnou savanou objevují pravidelné sezónní srážky. Ty směrem k rovníku postupně narůstají a v tropickém pásmu narůstají až na úroveň kolísající v jednotlivých oblastech v rozsahu 2–10 tis. mm za rok. Na sever od rovníku ovlivňují chod srážek a cirkulaci vzdušných mas pravidelné větry ovlivněné kolísáním teplot denních a nočních jak nad Saharou, tak nad pásmem Sahelu (box 10.2).

Tropické pásmo má dostatek vláhy a pokrývá jej z velké části *tropický deštný les*. Dále k jihu se opakují klimatická pásma podobně jako na sever od rovníku. Ve státě Jižní Afrika se podle nadmořské výšky a polohy vůči oceánům střídají vlhké a suché *subtropy* (ve vnitrozemí) s klimatem mírného pásu ve vyšších nadmořských výškách. V oblasti Kapského Města se stýkají studený a teplý mořský proud, který vytváří kolem mysu Dobré naděje extrémně proměnlivé a bouřkové počasí, které bylo v minulosti příčinou ztroskotání desítek plavidel.

O několik set kilometrů severněji na pobřeží Subsaharské Afriky vznikla v pásmu o rozsahu asi 2 tis. km poušť *Na-*

BOX 10.2 SAHEL

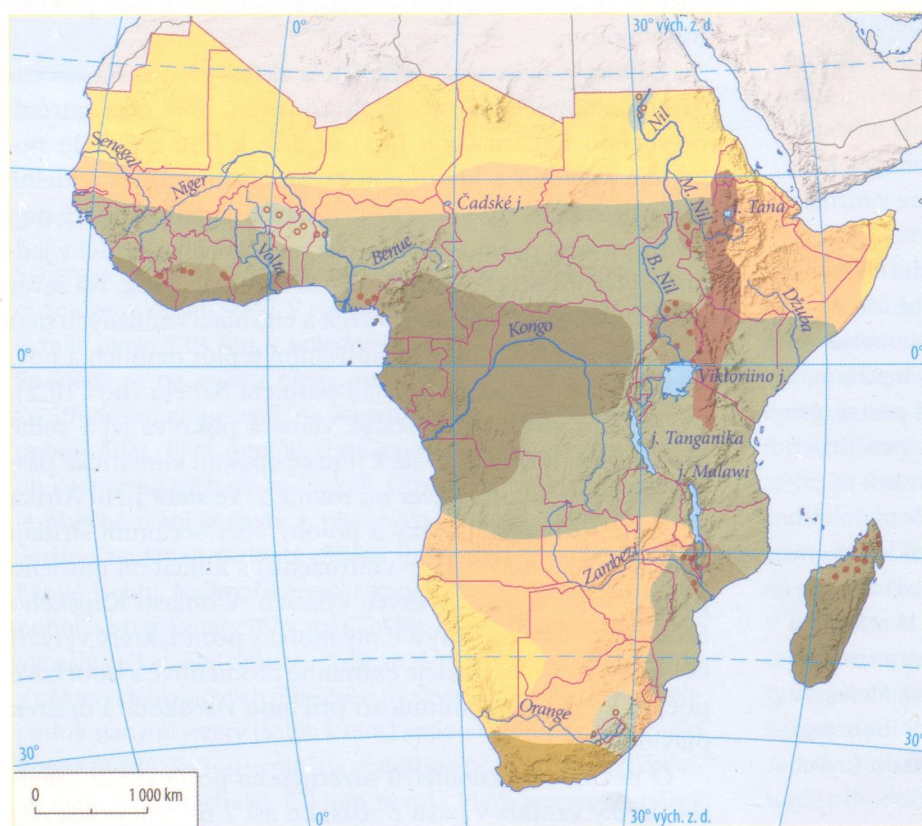
Sahel je odvozeno od arabského výrazu „sáhlí“, což představuje pobřeží, okraj pevniny či obyvatelné země. Jde o pás území, které se rozkládá na jižním okraji Sahary a odděluje suché subtropy pouště od vlhkých tropických deštných lesů. Vlastně jde o pás stepí a savan s občasnými křovisky či osamělými stromy (spíše na vlhčím jihu), v němž se rozkládá řada afrických států, převážně těch nejhudších (Mauritánie, Senegal, Mali, Burkina Faso, Niger, Čad, Súdán a Etiopie). Srážky se v rozmezí cca 10.–17. rovnoběžky pohybují od 100 mm za rok na severu, na jihu je srážkový úhrn větší, až 500 mm za rok. Střídání krátkého, zhruba čtvrt roku trvajícího období dešťů (květen až červenec) s obdobím sucha vedl ke vzniku teplomilné a suchomilné vegetace, převážně s krátkou vegetační dobou. Tyto traviny jsou spásány stády skotu, ovcí, koz či velbloudů, které pastevcům zajišťují základní potraviny, resp. umožňují výměnu živočišných produktů na trhu za produkty rostlinné. Totální závislost na přírodních podmínkách způsobuje velké problémy v periodách výkyvů množství či nástupu srážek a vytváří se tak na území riziko hladomoru (hynutí stád, občanské nepokoje, ztráta společenského postavení pastevců aj.). Oteplování klimatu má za následek vysoušení celého Sahelu a šíření Sahary směrem k jihu. Podobně jako pastevci jsou na tom i rolníci, kteří jsou závislí na množství vody, ať už z vodotečí či podzemních zdrojů. V přechodné zóně na okraji Sahary kolísá roční úhrn dešťových srážek od 150 mm na severu až po 610 mm na jihu.

BOX 10.3 ŘEKA KONGO (ZAIR)

Povodí řeky Kongo se rozkládá převážně v tropickém deštivém pralese, který je po amazonském pralese druhý největší na Zemi. Má rozlohu 3 680 tis. km² a leží převážně v Konžské pánvi a okolních hornatinách. Kongo je největším veletokem Afriky, druhým nejvodnatějším na světě (po Amazonce) a jeho horní tok (2 100 km) od pramenů k Boyomským vodopádům se nazývá Lualaba.

U Matadi, ležícím asi 140 km od ústí s významným námořním přístavem, řeka vtéká do nížiny a rozlévá se do šířky přes 10 km. Kongo ústí v podobě estuáru do Atlantského oceánu (4 667 km délka toku od pramene Lualaby), přičemž je zřetelný až 800 km dlouhý proud sladké vody a sedimentů na dně moře. Řeka totiž ročně unáší asi 50 milionů tun pevných částic. Průměrný průtok v ústí je 41,8 tis. m³/s, maximum dosahuje 60 tis. m³/s a minimum v červenci 29 tis. m³/s. Z hlediska vodní energie představuje Kongo obrovský potenciál, zatím jen nepatrně využitý. Řeka i slepá ramena a jezera mají velké bohatství ryb, zatím jen částečně využívaných (až tisíc druhů). Nesplavné úseky řeky jsou propojeny železnicí k zajištění především nákladní dopravy.

mib. Jedná se o jedno z nejsušších míst na Zemi (nepravidelné srážky pod průměrem 100 mm za rok), téměř bez života. V Namibii je ve vnitrozemí další rozsáhlé pouštní území *Kalahari*, jehož vznik je kladen do období pleistocénu. Území má rozsáhlé písečné přesypy pohybované větrem.

Obr. 10.3
Krajinný pokryv Afrického makroregionu

BOX 10.4 OKAVANGO

Řeka Okavango pramení v Angole a směřuje k jihu do bezodtoké oblasti pouště Kalahari, kde vytváří bažinatou vnitrozemskou deltu (6–16 tis. km²). Ta byla v roce 2014 vyhlášena organizací UNESCO za přírodní dědictví a zapsána do seznamu ochrany. Představuje největší mokřiny chráněné v rámci Ramsarské úmluvy. Důvodem ochrany jsou mimořádné velmi specifické podmínky vytvářené v závislosti na množství srážek, které pravidelně do oblasti delty přilákají obrovské množství divokých zvířat. Oblast delty se stala jedním z významných cílů turistického ruchu nadnárodního významu. Nedostatek vody v Namibii a Botswaně ohrožuje tento přírodní unikát, neboť jsou připraveny plány na výstavbu kanálů z řeky a využití vody k závlahám.

Velikost makroregionu také ovlivňuje rozsáhlá povodí největších řek, která patří k největším na světě (Kongo, Niger, Nil, Zambezi). Z nich je objemem vody dovedené do ústí největší *Kongo* (nazývané také *Zair*) a s jen malým kolísáním vodnosti (box 10.3).

Další velké řeky Afriky jsou toky pramenící ve srážkami dobře vybavených oblastech tropického pásma, jako jsou *Nil* či *Niger*, které představují svojí vodou pro níže položená území životodárnou spásu. Protékají svým dolním či středním tokem pásmem sušším (Sahel či pouště) a jsou důleži-

tým zdrojem pro závlahy ve svém okolí. Jiným příkladem je řeka *Okavango* vtékající do stejnojmenné pánve (box 10.4). Tato řeka způsobuje pravidelné zatopení mělké pánve a její postupné vysychání a poté proměnu v solné močály a pouště. Na řece *Zambezi* v jižní Africe se vytvořily mohutné Viktoriiny vodopády, podobně jako na dalších řekách Afriky při přechodu z výše položených plošin do nižších poloh.

10.3 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

V Africkém makroregionu se zformovali před miliony let **předchůdci moderního člověka**. Na ně navazovaly další větve hominidů (např. *Homo habilis* či *Homo rudolfensis*), kteří asi před 1,8 mil. let již začali užívat pěstní klíny a oheň. V dnešní Keni a Tanzanii byly odkryty kosterní zbytky *Homo erectus* (člověk vzpřímený) a *Homo heidelbergensis* (člověk heidelberský). Ostatky *Homo sapiens* (člověk moudrý) byly nalezeny na většině území Afriky a z něho se vyvinuli předci, kteří osídlili celé území Afriky a odtud i další kontinenty. V Africe se našly pozůstatky jeskynních maleb (stáří cca 50 tis. let), které představují doklady o formování prvních kultur. Klíčové je období přibližně před 8 tis. lety, kdy začalo období neolitu, tedy období, kdy se člověk od lovu a sběru postupně přeorientoval na *záměrnou produkci potravin* (v té době šlo především o proso a čirok). Hlavní oblasti neolitického rozvoje bylo údolí Nilu a také oblast dnešního Kamerunu. V době asi 5 tis. let př. n. l. se v Africe objevily chovy ovcí a koz a také první *stálá sídla*. V této době lze hovořit o jednoznačné determinaci předchůdců dnešního člověka přírodním prostředím, kteří záměrně měnili prostředí pro své potřeby na lokální úrovni.

Asi tisíc let (v letech 500–1 500 n. l.) se Afrika vyvíjela v podstatě samostatně, jen s malými vnějšími vlivy. Takovým vlivem bylo přijetí *křesťanství* na území dnešní Etiopie (Aksumské království), kde se později zformovalo do samostatné etiopské a koptské ortodoxní církve. Dalším takovým vnějším vlivem byl vpád Arabů v 7. století, kteří severní Afriku arabizovali a šířili zde *islám*. Tomu na severu nejdéle odolávali Berbeři, postupně zatlačovaní do hor a na Saharu. Vliv islámu se na Saharu a do Sahelu šířil pozvolna a tyto oblasti jím byly podrobeny až na počátku druhého tisíciletí. Na jih od Sahary vznikala v letech 500–1 500 řada *samostatných státních útvarů*, které byly zpravidla po několika desítkách let podrobeny silnějšími sousedy.

Konec samostatného vývoje Afrického makroregionu skončil obdobím **zámořských objevů**. Na něm se nejvíce podíleli *Portugalci*, kteří na pobřeží zakládali osady pro doplnění lodních zásob a výměnný obchod s domorodci. Afrika totiž ležela v „jejich“ půlce světa podle Tordesillaské smlouvy (1494). Obchod na pobřeží byl často doprovázen střety mezi osadníky a domorodci. Vnitrozemí Afriky Evropany tolik nelákalo, tam pronikaly především arabské vý-

pravy s hlavním cílem *lovu otroků* a jejich dopravení do pobřežních osad a export do zámoří. Odhady historiků hovoří o minimálně 10 mil. lidí, kteří byli chyceni, prodáni jako otroci a vyvezeni do zámoří nebo transsaharskou cestou na sever Afriky. Bohužel v některých zemích Afriky přežívá dodnes pozůstatek tohoto děsivého období, např. Mauritánie má údajně asi 750 tis. osob v postavení nesvobodných otroků. Po zrušení otroctví v 19. století zájem o Afriku poněkud poklesl. Do roku 1880 bylo Evropany zabráno jen 10 % území kontinentu.

Poté se hovoří o „**závodě o Afriku**“, kdy se do počátku první světové války postupně dostalo pod nadvládu evropských států až 90 % území Afriky. Většinu území získali Angličané a Francouzi, ale velké državy ovládli i Portugalci a Belgičané (viz i box 10.5). Menší území na základě smlouvy z Berlínské konference (1884–1885) získaly i Německo a Itálie. Celé území Afriky se dostalo pod správu evropských států prosazujících vlastní hospodářské zájmy a cíle. Hospodářství plně navázalo na koloniální země a Evropané ovládli většinu zdrojů, půdu, ložiska surovin a v podstatě tím zlikvidovali domácí hospodářství. Tento zásah má své důsledky do současnosti v podobě *neokolonialismu* a svázání hospodářství a politiky afrických států se státy někdejších vládců (zahraniční obchod, migrace, studium v zahraničí aj.).

Od počátku 20. století nastal v Africkém makroregionu **proces dekolonizace**. První zemí, která se vymanila z koloniální závislosti, byla *Libérie*, která ovšem vznikla na základě zakoupení části pobřeží Spojenými státy americkými (1847) a byli sem postupně stěhováni někteří osvobození otroci. V roce 1910 vznikla *Jihoafrická unie*, která byla ve volnějším svazku s koloniální velmocí jako *dominium*. Až v roce 1961 byla vyhlášena jako samostatná Republika Jižní Afrika

BOX 10.5 KOLONIALISMUS

Kolonialismus je de facto spojen s objevením Ameriky. Jde o zajištění svrchovanosti určitého státu nad územím mimo vlastní hranice, které umožnilo využívat přírodní zdroje, pracovní síly a místní trhy k obohacení mateřské země. Éra kolonialismu se zpravidla vymezuje od 16. století do poloviny 20. století. Toto období mělo velmi významné souvislosti hospodářské, politické, sociální, ale mělo také dopady na přírodní prostředí a výměnu kulturních i divoce rostoucích rostlin a živočichů. Jedním typem kolonialismu je osidlovací, kdy velké skupiny obyvatel osidlovaly rozsáhlé oblasti zámoří (v případě Ruska Sibiře a Střední Asie) a vytlačovaly původní obyvatele nebo je přizpůsobovaly potřebám mateřské země. Druhým typem je ovládnutí, kdy je území sice hospodářsky využíváno, ale ponechány instituce a formy vlády i hospodaření na původních strukturách. Třetím typem je hybridní forma, v níž jsou uplatněny oba předchozí principy.

čili Jihoafrická republika (dále též JAR), ovšem se segregací zákony oddělujícími jednotlivé rasy ve státě žijící (tzv. apartheid). Segregační zákony byly v zemi zrušeny až v roce 1994. V padesátých letech 20. století se postupně osamostatnilo několik států makroregionu. Jako tzv. „Rok Afriky“ je označován rok 1960, kdy se z koloniálního vlivu vymanila většina států.

Hranice afrických států byly vymezeny s ohledem na zájmy koloniálních mocností bez ohledu na jazykovou, etnickou (kmenovou či národnostní) a ekonomickou homogenitu či příbuznost obyvatelstva. To vytváří v současném makroregionu značné napětí. Druhým důvodem je skutečnost, že kmenová, resp. etnická sounáležitost s vládnoucí skupinou či etnikem vytváří další napětí mezi ostatními nepřibuznými a případně i nepřátelsky naladěnými etniky. Je proto jen logické, že po dosažení samostatnosti a odchodu kolonizátorů se nejpočetnější národy snažily v těchto státních útvarech prosadit své představy o formování vlád a nového uspořádání státu. Jiná etnika začala usilovat o svoje práva a ve výsledku mnohé státy prodělaly či prodělávají silné dezintegrační snahy. Ovšem je nutné si uvědomit, že v současné době je nemožné členění Afriky do celků založených na etnicitě realizovat, a to vzhledem k několika stovkám etnik žijících v současné Subsaharské Africe. Proto se proti překreslování koloniálních hranic po svém vzniku v roce 1963 postavila i Organizace africké jednoty. Dalším důvodem zakonzervování koloniálních hranic je také skutečnost nesmírně bouřlivého rozvoje v posledním půlstoletí, které někdejší kmenovou strukturu v řadě případů odsunulo do pozadí a v současné době příslušníci určitého etnika, často žijící mimo tradiční území, odešli do měst, mnozí pak i za prací do zahraničí.

Jedním z vážných důsledků osvobození z koloniálního područí byl vznik států obvykle ovládaných jedním etnikem, které těžilo z dané výhody. To se nelíbilo jiným etnikům, a proto docházelo k častým pokusům o násilné převzetí vlády, odtržení části státu a vytvoření samostatného menšího státu. Dalšími důsledky bylo oslabení, či dokonce kolaps místního hospodářství, odchod kvalifikovaných pracovníků, odliv kapitálu apod. Je třeba také vidět bipolární hege-

BOX 10.6 PIRÁTSTVÍ V SOMÁLSKU

Piráctví představovalo v historii vždy hrozbu v oblastech, kde byly koncentrovány suroviny či předměty velké hodnoty. V posledním čtvrtstoletí, v souvislosti se zhroutením státu, došlo v Somálsku k velkému rozvoji pirátství, které ohrožuje lodní dopravu v západní oblasti Indického oceánu a Hormuzském průlivu. V posledních letech vody křižují válečné lodě s cílem ochránit nákladní i osobní lodě, které se zde pohybují. Extrémně chudé obyvatelstvo Somálska podporuje piráty, kteří zajišťují z výkupu zajatých lodí alespoň nějaký příjem.

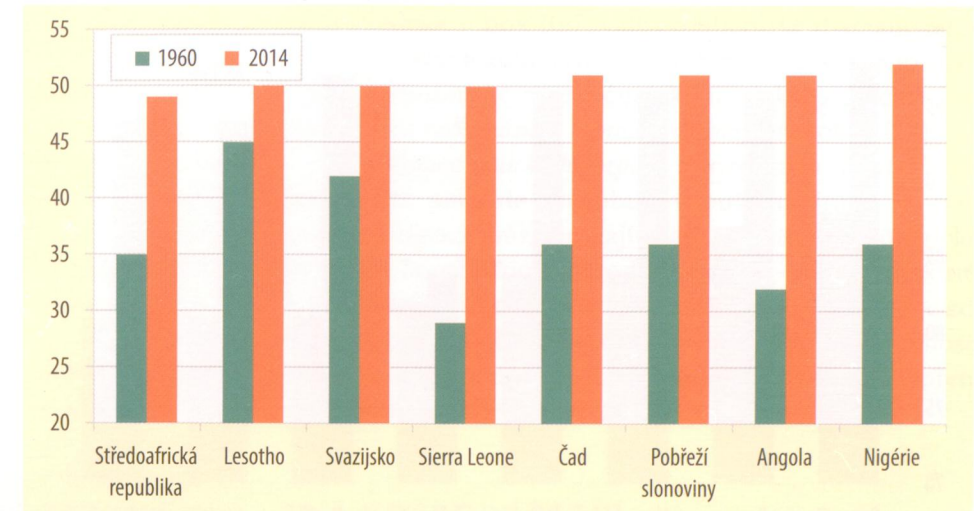
monii USA a Sovětského svazu, které politický i hospodářský vývoj v řadě místních států ovlivňovaly cestou půjček, pomoci, investic či dodávkami zbraní. Zpravidla ovšem za cenu příklonu k jedné či druhé straně. Mnohé africké země se snažily v rámci „hnutí nezúčastněných“ kooperovat svojí politikou pod hesly odstranění neokolonialismu a osvobození od tradičních rolí mezi bývalými koloniemi a jejich vládci z Evropy.

10.4 OBYVATELSTVO A OSÍDLNÍ

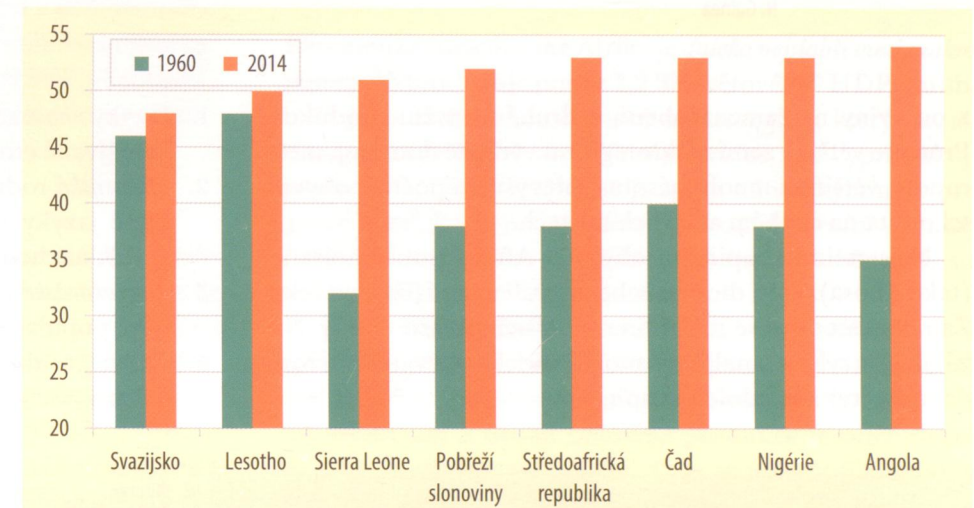
V současnosti žije na území makroregionu necelá miliarda obyvatel a jedná se tak o třetí nejlidnatější makroregion. Vzhledem k vysokému přirozenému přírůstku (až 3 % ročně) lze očekávat, že se populace makroregionu do roku 2050 zdvojnásobí. Podstatné přitom je to, že zde je podíl obyvatel do 15 let nejméně třetinový, v některých zemích se pohyboval či pohybuje až přes 40 %. To klade obrovské nároky na ekonomicky aktivní skupinu obyvatelstva a samozřejmě na výšku potřebných nákladů na základní a vyšší vzdělávání. Zalidnění je průměrně na úrovni 40 obyvatel na km², ale existují velké regionální diference. Nejvyšší hustoty dosahuje zalidnění v oblastech při pobřeží Guinejského zálivu, kde se rozkládají jádrové areály jednotlivých států. Druhou oblast s vysokou hustotou zalidnění představuje území velkých jezer rovníkové Afriky s výbornými podmínkami pro rolnictví i pastevectví. Třetí takovou koncentrací je oblast Whitewaterstrandu v JAR, a to z důvodu velkého rozvoje těžby a zpracování rud od poloviny 19. století.

Populační vývoj byl v minulosti ovlivněn řadou velmi razantních zásahů, které ovlivnily lovy a vývoz otroků především z oblastí kolem Guinejského zálivu a dnešní Angoly, a to v období 16.–19. století. Většina takto násilně vyvezených otroků směřovala do obou Amerik, menší část do arabských států. V některých oblastech přetrvává problém otroctví až do dneška, i když jen v malém měřítku. Lov na otroky nejen devastoval africké kmeny ztrátou populace, ale také nabourával tradiční kmenovou organizaci společnosti a ve společenské hierarchii se uplatnili především lidé zbohatlí na obchodu s otroky. To ovlivnilo následné možnosti hospodářského rozvoje a především podřízení hospodářství potřebám evropských koloniálních států.

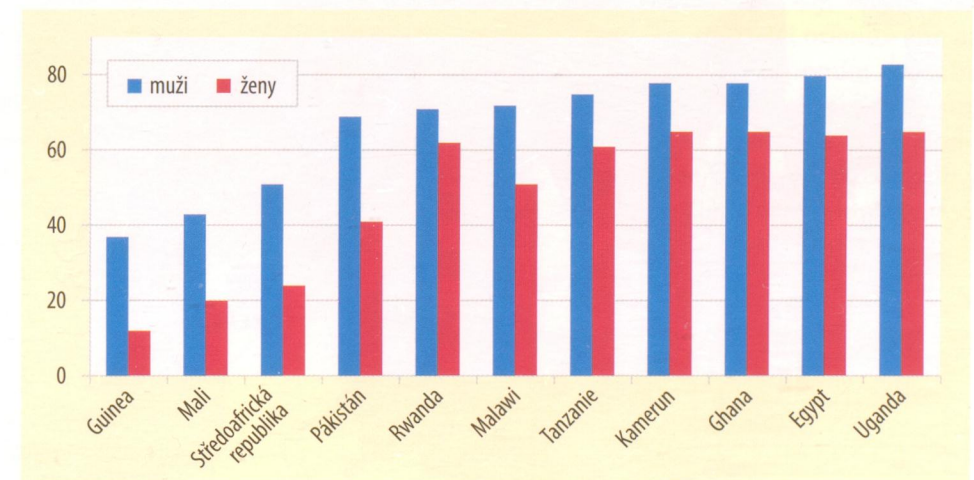
Koncem padesátých let 20. století začal v Africe proces dekolonizace, což mělo značný vliv na počty Evropanů, kteří zde žili jako koloniální úředníci, vojáci či podnikatelé. Tak se z tehdejšího Belgického Konga odstěhovalo na sto tisíc osob zpět do Evropy, v roce 1962 asi milion převážně Francouzů se vrátilo do Francie (přičemž v Kongu mnozí žili už po několik generací více než století). Poslední masový exodus se konal v roce 1975, kdy se zhruba půl milionu Portugalců navrátilo z Mosambiku a Angoly. V současnosti žije na území makroregionu na 5 mil. příslušníků europoidní

Obr. 10.4
Státy s nejnižší střední délkou života mužů na světě (1960 a 2014)

Obr. 10.5
Státy s nejnižší střední délkou života žen na světě (1960 a 2014)

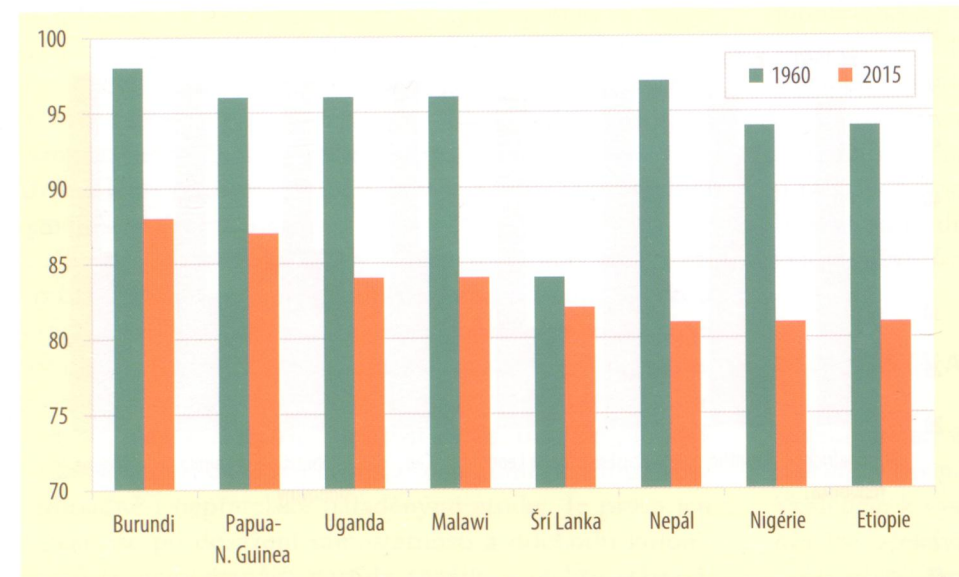
Obr. 10.6
Státy s nejnižší mírou gramotnosti v % (2010)

řasy, většina v JAR, odkud se ovšem přes odpor tamní vlády (únik finančních prostředků převážně bohatších obyvatel) také postupně stěhují, převážně z důvodů vysoké kriminality.

Obyvatelstvo se vyznačuje velmi nepříznivými demografickými a sociálními charakteristikami. Extrémně nízká je střední délka života, dosahující pouze 57 let u mužů

a 60 let u žen (obr. 10.4–10.5), což je o deset let méně, než mají makroregiony s nejnižší hodnotou. Obdobně extrémní je i míra gramotnosti, blízká se pouze k 65 % (obr. 10.6).

Urbanizace je nejnižší mezi makroregiony světa a pohybuje se okolo 30 % (obr. 10.7); nejnižší je v Ugandě a Etiopii, nejvyšší v JAR (65 %). Většina populací má charakter tradiční venkovské společnosti, kde jsou obyvatelé zaměřeni

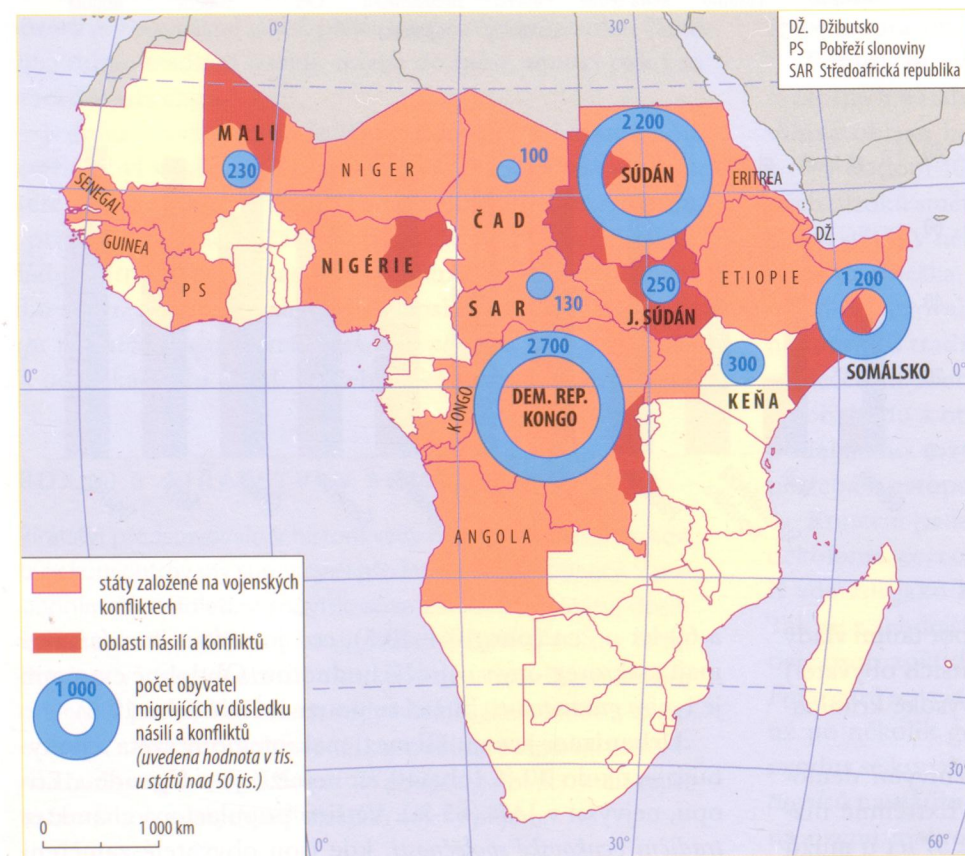

Obr. 10.7
Státy s nejvyšším podílem venkovského obyvatelstva v % (1960 a 2015)

z poloviny na samozásobení, z druhé na tržní produkci. Proto ve většině zemí makroregionu výrazně dominují metropole, většinou mnohonásobně převyšující počtem obyvatel města na druhém a dalších místech.

Nejstaršími skupinami obyvatel Afriky jsou Khoisané (také Xhosa), kteří dlouhodobě obývali území jižně od řeky Zambezi a odtud se rozšířili i do dalších oblastí Afriky. Na základě jazykové analýzy je možné africké obyvatelstvo rozdělit do čtyř základních skupin:

1. Jazyky *xhosa* se zvláštními mlaskavými a pisklavými zvuky užívané etniky Sanů, Khoikoiů, Sandawe, Hadza;
2. *afroasijská* rodina jazyků severní a východní Afriky (některé jazyky užívané v Etiopii, berberština, hauština, arabština, hebrejšina aj.);
3. *nigerokonžské* skupiny jazyků užívané především negroidními populacemi Afriky;
4. část negroidní populace užívá čtvrtou skupinu jazyků – *nilosaharské* jazyky.

Obr. 10.8 Oblasti násilí a konfliktů v Africkém makroregionu (2012–2014)

BOX 10.7 HUTU VERSUS TUTSI

Koloniální mocnosti v Africe získávaly suroviny a politicky a vojensky podporovaly síly, které zajišťovaly jejich zájmy. Tak tomu bylo i v centru Afriky, kde Belgie ovládala Rwandu, Burundi a Belgické Kongo. Koloniální správa ve Rwandě podporovala Tutsie a zajišťovala jim výhodná místa. S tím většinou Hutuové nebyli spokojeni, a když v roce 1962 končila koloniální správa, převzali v zemi moc. Tradiční etnické napětí mezi oběma kmeny bylo dále vyhoceno, že země odešla část Tutsiů do sousedních zemí a tam vytvářeli bojové jednotky k zajištění návratu a případně i někdejšího postavení. Počátkem devadesátých let se v této části Afriky několikrát střetla vládní vojska a rebelové, konflikt rozvířila i účast zahraničních žoldnéřů (Francie, Belgie, Kongo). Obě strany terorizovaly civilní obyvatelstvo, zabíraly majetek druhé strany, znásilňovaly ženy a z dětí vytvářely oddíly armády. Výsledkem bylo vraždění a útěk minimálně 1,5 mil. obyvatel (převážně Hutů) do sousedních zemí. V současné době je situace pod kontrolou, nicméně vzpomínky na příkoří druhého etnika vyvolávají stále napětí.

Vzhledem k velkému počtu jazyků užívaných v Africkém makroregionu je proto logické, že ve většině států je úředním jazykem některý ze světových jazyků, zejména *francouzština* a *angličtina*, tedy jazyky bývalých kolonizátorů. Mezi nejpočetnější národy se řadí Hausové (cca 30 mil. obyvatel), Jorubové (30 mil.), Oromové (30 mil.), Igbové (30 mil.), Fulové (27 mil.), Ašantové (20 mil.), Amharové (20 mil.), Somálci (15–17 mil.). Podle náboženství převládají podle odhadu příslušníci křesťanských denominací (60 %) a muslimové (25 %); zbytek tvoří příslušníci tradičních domorodých, popř. jiných náboženství.

Obrovským problémem je výskyt řady nemocí, jinde ve světě neznámých nebo podstatně méně rozšířených (spavá nemoc, AIDS, bilharzióza, malárie, úplavice aj.). Tento stav se sice podstatně zlepšil v posledním půlstoletí, ale stále je Subsaharská Afrika ze všech makroregionů těmito chorobami postihována nejvíce. Obrovské množství mládeže představuje *velký potenciál* pro většinu populací Afriky. Využití tohoto potenciálu je ovšem omezené chudobou, korupcí, výdaji na silové složky apod., místo na rozvoj *vzdělání*, které pro tento makroregion je z hlediska perspektivy naprosto klíčové. Problematické životní podmínky vedou též některé Afričany k trvalé *emigraci* z kontinentu – většinou do Evropy a Izraele. Nyní se oblíbenou destinací pro uprchlíky ze západní Afriky stává také Brazílie. Z Afriky dnes pochází polovina všech uprchlíků současného světa.

Dalším problémem jsou *etnické a náboženské střety*. Do nich zasahují v některých případech i odbojové skupiny podporované například *radikálními islamisty*, případně podnikavci vojensky prosazujícími pro ně ekonomicky výhodná řešení vzniklých napětí či konfliktů (Hutuové a Tutsiové ve

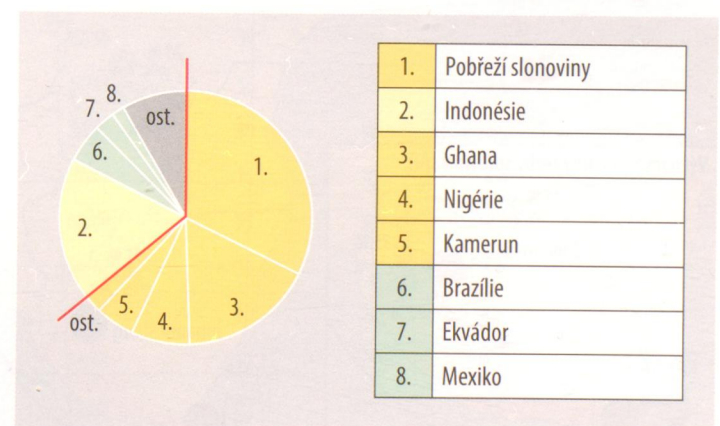
střední Africe – box 10.7, válka o liberijské diamanty s využitím dětských žoldnéřů apod.). Slabé vlády, korupce, etnické, náboženské a zejména ekonomické problémy jsou důsledkem řady *násilí a ozbrojených konfliktů* (obr. 10.8).

Kombinace *etnických rozporů* s rozdílnými *ideologickými názory* pak mnohde způsobuje výbušnou situaci. Podobnou kombinaci můžeme najít např. v pozadí ideologického sporu hnutí Africký národní kongres – ANC (marxisté) a Inkatha (pravíkoví tradicionalisté) v JAR. Důležitá je zde ovšem i etnická příslušnost stoupenců obou hnutí: Xhosové a Tembové podporují ANC, zatímco Inkatha je tvořena příslušníky zulského národa.

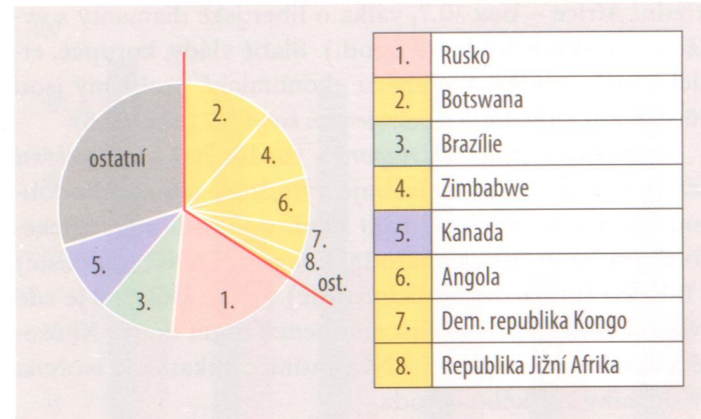
10.5 HOSPODÁŘSTVÍ

Ekonomika subsaharské Afriky je *daleko nejslabší mezi makroregiony*. Vyprodukuje pouze 2,2 % „světového“ HDP, zhruba tolik jako Australsko-oceánský makroregion, který má ale třicetkrát méně obyvatel. *Na obyvatele se zde vyprodukuje pouze 4 tis. USD (2016)*, což je spolu s Indickým makroregionem daleko nejméně. *Velmi kolísavé jsou roční přírůstky (resp. poklesy)*, které se většinou odvíjejí od změn ceny surovin, popř. zemědělských komodit.

Hospodářství Subsaharské Afriky stojí stále na *dvou základních pilířích* – zemědělství a těžba surovin. **Zemědělství** zajišťuje asi polovinu obyvatel potřebnou výživu samozásobením a druhá polovina produkce je orientovaná na trhy především zahraniční. Tady se uplatňují komodity, jako jsou *kakaové boby* (65 % světové produkce), *jádra kokosových ořechů* (kopra), *káva*, *palmový olej*, *čaj*, *bavlna*, *podzemnice olejná*, *tropické ovoce* aj. Zemědělství orientované na trh pracuje zhruba dvojím způsobem. Při prvním způsobu jde o *malé farmáře*, kteří vedle zajištění živobytí pro vlastní rodinu využívají část pozemků pro pěstování tržní plodiny, která se vykupuje. Zpravidla se produkce této plodiny odehrává i několik let po sobě, což půdu bez použití umě-

Obr. 10.9 Největší producenti kakaa (2015)

Obr. 10.10 Největší producenti diamantů (2015)

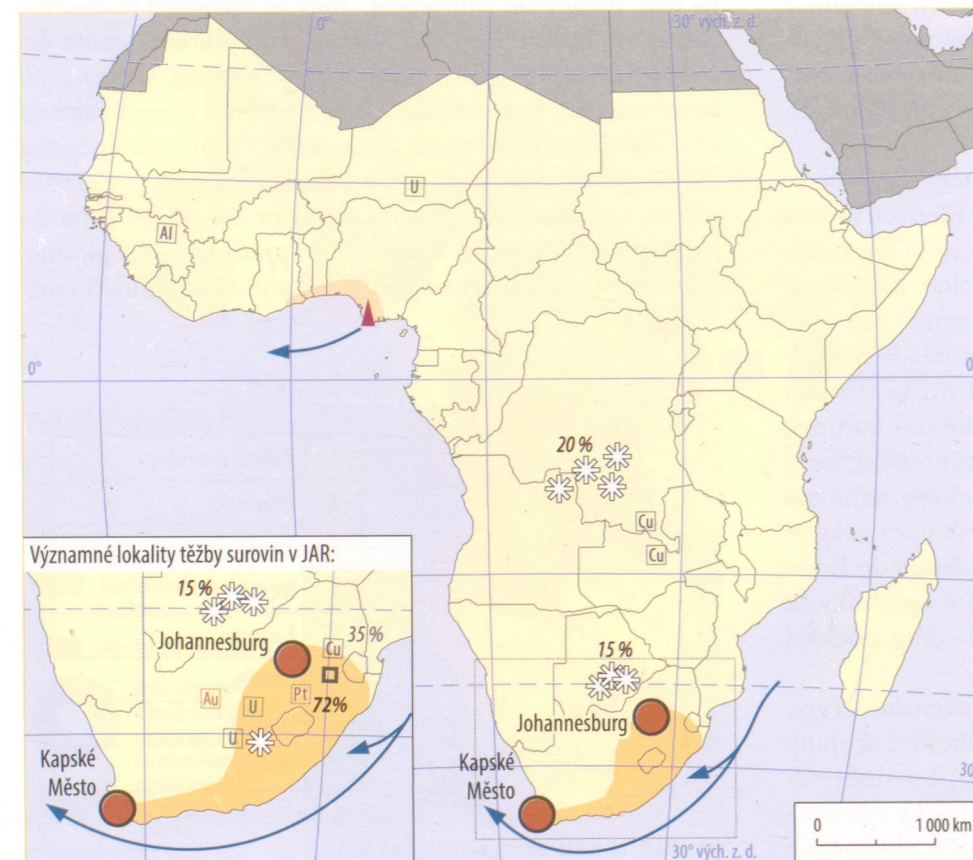
lých hnojiv silně vyčerpává a degraduje. Druhý způsob produkce plodin pro trh spočívá ve využití *plantáží* k produkci jedné plodiny. Zemědělství orientované na *samozásobení* je realizováno především tradičními metodami a ruční prací, převážně žen. V některých oblastech se uplatňují závlahy pomocí rozvedené vody z pozemních toků (hlavně oblast Sahelu), případně se z připravených vrtů či studní využívá jednoduchou mechanizací podzemní voda.

Živočišná produkce Subsaharské Afriky je přes velké počty chovaných zvířat relativně slabá. Má *nízkou efektivnost a kvalitu*, slouží především potřebám chovatelů, resp.

lokálnímu trhu. Exportní význam má především *vlna a kůže*. Některé kmeny využívají dobytka (skot, velbloudi) jako dokumentaci svého *společenského postavení*, čím větší stádo, tím vyšší společenská prestiž majitele. Jen výjimečně majitelé takový dobytek využívají na maso, využívá se pouze mléko, resp. někde i pouštění žilou, tedy krev, případně vlna a kůže.

V intenzivním rolnictví se jen málo využívá tažné síly dobytka či mechanizace, většina činností je realizována ručně velmi levnou pracovní silou. V malé míře se uplatňují také metody využívané mezinárodními nevládními organizacemi podporujícími „*Fair trade*“, tedy spravedlivější rozdělení zisku z pěstování dané komodity směřující na zahraniční trhy (např. květiny či káva z Keni, Etiopie apod.).

Druhým pilířem hospodářství je **těžba surovin** a jejich export do zahraničí, převážně v nezpracovaném stavu. Zde se uplatňují především *ropa a zemní plyn* (Nigérie, Kamerun, Angola aj.). Další suroviny představují rudy dopravované z míst těžby do přístavů částečně po vodě, převážně však po železnici (Demokratická republika Kongo, Niger, Nigérie, Angola aj.). Kapitoulou samostatnou je *Republika Jižní Afrika*, která se podílí plnou pětinou na tvorbě HDP celého makroregionu a je výjimečná právě z hlediska těžby a zpracování surovin, ale i vysokou úrovní *dalších odvětví průmyslu*. Spolu s *Nigérií*, nejhladnějším státem Afriky s dobře vyvinutými zdroji nerostných surovin, se podílí necelou polovinou na těžbě a zpracování nerostných surovin Afriky. Značnou část

Obr. 10.11 Ekonomický potenciál Afrického makroregionu

vytěžených surovin JAR ovšem zpracovává v zemi a jen část se v nezpracovaném stavu exportuje, u Nigérie je tomu obráceně.

Zvláštní postavení má těžba rud drahých kovů, zejména *zlata* (Etiopie, JAR aj.) a *diamantů* (30 % světové těžby – Libérie, Pobřeží slonoviny, JAR – Kimberley, aj.), které se mnohdy staly příčinou dlouhotrvajících střetů a válek mezi skupinami obyvatel ovlivňovanými zájmovými skupinami (často zahraničními), které se těžbu snažily využít pro sebe (obr. 10.10).

Třetí sférou, v níž se některé země zajímavě profilují, je **cestovní ruch**. Zde se uplatňují především národní parky (JAR, Namibie, Keňa aj.), kam směřuje cestovní ruch z důvodů pozorování *divoké zvěře a přírody*. Druhým důvodem cestování do tohoto makroregionu jsou *přímořské destinace*, nabízející především teplý Indický oceán k pozorování mořských živočichů a krásné pláže (JAR, Keňa aj.). Třetím důvodem cestovního ruchu jsou *architektonické památky* po zmizelých starých civilizacích. Pro mnohé turisty je Africký makroregion cílem pro svoji odlišnost, přírodu a dobrodružství, ale v tomto případě jde o jistě nejmenší podíl těchto turistů na úhrnu cestovního ruchu.

Doprava byla dlouhou dobu na úrovni tradiční společnosti, jen málo využívající regionální či makroregionální přesuny lidí či zboží. V té době se využívaly především karavanní cesty a vodní toky. Po rozdělení Afriky mezi koloniální velmoci se začalo s výstavbou *železnic*, které v současnosti přepravují největší objemy nákladů (především nerostné suroviny, zemědělské produkty) z produkčních lokalit do přístavů. Ještě dnes nemá dvanáct afrických států ani kilometr železniční sítě. Právě zanedbaná infrastruktura je ve většině afrických zemí *klíčovým problémem* jejich dalšího rozvoje, navíc investičně velmi náročná při pomalé návratnosti

investic. Některé neafrické státy do dopravní infrastruktury v Africe přesto investují ve snaze o posílení svého hospodářského i politického vlivu (např. Čína). V současné době je pro další rozvoj významná *automobilová doprava* a v některých zemích *potrubní doprava* (Nigérie, Súdán, Jižní Súdán, JAR). Významná je kobotážní doprava a lodní doprava po velkých řekách, která zvětšuje přepravené objemy surovin. Vzhledem k peřejím a vodopádům je však nutné převážené náklady opakovaně překládat na železnici. To by se spíše ve vzdálené perspektivě mohlo zlepšit výstavbou plánovaných přehrad a velkých umělých jezer s tím spojených.

V posledním desetiletí se v řadě afrických zemí projevil přechod od tradiční struktury hospodářství měrem k rozvoji zpracovatelských odvětví a služeb. To vedlo vzhledem k nízkému základu HDP k jeho nárůstu asi o 8–10 % ročně.

10.6 REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE

Obrovské rozdíly přírodních poměrů na území Afriky se staly příčinou *nerovnoměrného rozvoje* jednotlivých oblastí. Jde především o velké rozdíly ve *srážkových poměrech* a vybavenosti jednotlivých oblastí dostupnou vodou. Druhým důvodem jsou nerovnoměrně rozložené zásoby *využitelných nerostných zdrojů*, které jsou největší v JAR, Namibii, Demokratické republice Kongo a Nigérii. Zatímco travních porostů využitelných jako pastviny má Subsaharská Afrika hodně, *orné půdy* pro intenzivní zemědělství je poměrně málo a je také mimořádně nerovnoměrně rozdělená mezi státy a jejich jednotlivými oblastmi. To vše jsou spíše přírodní podmínky, tedy jakýsi potenciál rozvoje, ovlivňující možnosti rozvoje jednotlivých oblastí.

Tab. 10.2 Základní údaje o hlavních státech Afrického makroregionu

Stát	Rozloha	Počet obyvatel	Hustota zalidnění	Populační růst	Střední délka života	Urbanizace	Gramotnost	Růst HDP	HDP na obyvatele
	tis. km ² 2016	mil. 2016	obyv./km ² 2016	% 2011–2015	roky M/Ž 2016	% 2015	% 2016	% 2011–2015	tis. USD 2016
Etiopie	1100	100	90	2,9	63/67	20	40	10,5	1,5
Súdán	1900	40	20	2,1	62/65	35	35	1,5	4,0
Ghana	240	30	125	2,2	61/63	55	55	7,5	4,0
Nigérie	925	190	200	2,5	53/53	50	50	4,5	6,0
Uganda	240	40	165	3,3	57/61	15	70	4,0	1,5
Keňa	580	45	80	2,7	60/64	25	70	5,5	3,0
Tanzanie	950	50	50	3,2	64/67	30	80	5,0	2,5
Kongo (DRK)	2350	82	35	3,2	58/61	40	75	6,0	0,7
Mosambik	800	25	30	2,8	54/57	30	50	6,0	1,0
Jižní Afrika (JAR)	1200	55	45	-0,5	55/60	65	95	2,5	13,0

Zdroj: CIA 2016, United Nations 2016, World Bank 2016

Podmínky sociálně-ekonomické spočívají především ve skutečnosti, že Evropané postupně si podmaňující Subsaharskou Afriku, orientovali svůj zájem především na pobřeží. To znamená, že i dnes je klíčový **ekonomický potenciál** koncentrován především *při pobřeží* a jistě se tato koncentrace bude v budoucnu zvětšovat, jak bude slábnout role surovin a jejich těžby ve vnitrozemí. Nicméně jsou některé oblasti vnitrozemské, které představují jádrová území rozvoje jednotlivých států – jedná se o *Whitwaterstand* v JAR (zlato, železná ruda, diamanty aj.) a o východní provincie Demokratické republiky Kongo (především v Katanze – rudy mědi aj.). Třebaže i dnes jsou státy tohoto makroregionu silně napojeny na někdejší koloniální mocnosti, je viditelný přesun investičních a kooperativních aktivit na jiné velmoci, především na Čínu, částečně i na USA. Čína se podílí na výstavbě komunikací, investicích do těžebního průmyslu, ale i do zemědělství, kdy skupuje půdu a nechává na ni drobné farmáře nadále pracovat. V budoucnu se ovšem otevírá možnost ovládat objem a strukturu zemědělské produkce a působit na úroveň cen na světových trzích.

Subsaharská Afrika je stále nejméně rozvinutým makroregionem a de facto lze hovořit o **světové periferii**. Periferní oblasti pokrývají většinu území Subsaharské Afriky. Nejrozsáhlejšími oblastmi, které bychom takto měli označovat, jsou především *Sahara* a oblasti *tropického deštného pralesa*, kde aktivity lidské společnosti a možnosti změny jsou slabé. Také rozsáhlé oblasti *Sahelu* a v neposlední řadě také poměrně velké prostory národních parků (třebaže i komerčně využívané) představují rovněž řídké zalidněné a hospodářskou periferii.

10.7 ETIOPIE

10.7.1 Vymezení a přírodní poměry

Etiopie je **vnitrozemský stát** Afrického rohu, který ztratil přístup k moři po válce s Eritreí v 1993. Po tisíciletou historii byla země prakticky *nezávislá* (s výjimkou krátké okupace Itálií), dnes patří mezi *nejchudší země* světa a je zmítaná dlouhotrvajícími rozbroji mezi jednotlivými etniky a centrální mocí v Addis Abebě.

Ve středu Etiopie se rozkládá **náhorní plošina**, kterou rozděluje Velká příkopová propadlina na dvě části. Nadmořská výška se pohybuje zhruba mezi 1 500–3 000 m, krajina je silně rozbrázděna hlubokými údolními a stržemi oddělujícími jednotlivé horské hřebeny. Plošina se sklání na severozápad do Súdánu a na jihovýchod do Somálska. Nejvyšší vrchol této vysočiny je Ras Dašan (4 620 m n. m.). V oblasti jsou *občasná zemětřesení* a také zbytky sopečné aktivity, což souvisí s pohybem tektonických desek. Nejnižším místem je při hranicích s Eritreou *Danakilská proláklina*, leží

cí 116 metrů pod úrovní hladiny moře a představující jednu z nejteplejších lokalit na Zemi.

Vodstvo. Na jihu země se v *příkopové proláklině* rozkládá rozsáhlá síť jezer. Na severu z největšího jezera *Tana* vytéká *Modrý Nil*, který je největší a nejvodnatější řekou země. Řeky stékající na jihovýchod do suchých polopouštních oblastí svoji vodu částečně či zcela ztrácejí v jižní provincii Ogaden, nebo až za hranicí země v Somálsku. Řeka Awaš, tekoucí na východ, ústí ve slaných jezerech resp. bahniskách Danakilské prolákliny. Podobně je tomu se řekou *Omo*, ústící na jihu při hranicích s Keňou do hořkoslaného jezera Turkana.

Etiopie se nachází v *tropické monzunové oblasti*. Její **podnebí** je z důvodu značných výškových rozdílů, a to i v malých horizontálních vzdálenostech, velmi rozmanité. V oblasti Danakilské prolákliny dosahují teploty i 40 °C, v některých nižších polohách je též poměrně vysoká vlhkost vzduchu. Nad 1 500 m n. m. je relativně příjemné klima s teplotami 16–20 °C. V Etiopii během ledna a února převažují *občasné deště*, na nichž je země silně závislá, jsou-li slabší, v řadě oblastí hrozí hladomor. První polovina roku je suchá, silné deště přicházejí v letním období. Část země je vlastně součástí Sahelu a má obdobné problémy, jimiž většina těchto oblastí na jih od Sahary trpí (větrná i vodní eroze půdy, občasný nedostatek srážek vyvolávající hladomory, špatný systém zásobování pitnou vodou apod.).

Etiopie má velmi pestrou **biotu** neboť na jejím území se vyskytují jak rostlinné, tak živočišné druhy tropických a subtropických oblastí a také suchých až polopouštních či pouštních oblastí s druhy mírného, či dokonce subalpinského rázu. V zemi přezimují četné druhy ptáků z Evropy. Zvláštností jsou *eukalyptové lesy*, vysázené po importu semenáčů z Austrálie, a také skutečnost, že Etiopie je domovinou *kávovníku*, který se zde také poměrně hojně pěstuje na plantážích.

10.7.2 Historické souvislosti

V Etiopii byly na více místech nalezeny pozůstatky **nejstarších předků člověka**. Odtud se zřejmě v dávné historii šířili předchůdci člověka v několika vlnách do dalších oblastí světa. Nejstarším státním útvarem v území je **Aksumská říše** (3. století př. n. l.), s dynastií odvozenou od židovského krále Šalamouna a bájné královny ze Sáby. Ve 4. století n. l. země přijala *křesťanství* (pravoslavné) a v následujících staletích po šíření islámu se dostala do izolace a úpadku. V 19. století také sem mířila snaha o ovládnutí území evropskými kolonizátory (Itálie), nicméně samostatnost země byla uhájena. Přes půl století, od konce první světové války, byl v čele země *císař Haile Selassie I.*

Vzhledem k výraznému a prohlubujícímu se zaostávání v podstatě feudální země byl císař násilně svržen (1974)

a nahrazen Mengistu Haile Mariamem, který do země přivedl radikální *komunistické ideje* s represemi vůči vzdělanému obyvatelstvu a opozici. Po zhroutil bipolárního rozdělení světa bez podpory Sovětského svazu tento režim zanikl a v roce 1991 „Rudý Mengistu“ z Etiopie uprchl. Etiopie se změnila, stala se *federálním státem* se snahou o základy demokracie, ale i nový režim se časem proměnil v silně autoritářský. Druhým názvem, občas používaným, je *Habeš* – slovem al Habaša byli označováni obyvatelé země Araby a termín se využívá i pro vymezení rasové skupiny populace nepatřící ani mezi bělochy, ani mezi černochoy. V současné době je Etiopie členěna na devět federálních států a dvě statutární města Addis Abeba a Dire Dawa.

10.7.3 Obyvatelstvo a osídlení

Počet obyvatel Etiopie *dlouhodobě roste*, neboť přirozený přírůstek se pohybuje kolem 2,9 % (průměr let 2010–2015), což znamená při stejných poměrech zdvojnásobení počtu obyvatel cca za 25 let. V roce 2016 dosáhl hranice *100 mil. obyvatel*. Populace žije především na *venkově*, ve městech jich žije méně než 20 % (tj. jeden z nejnižších podílů na světě – obr. 10.7). Extrémně nízká je *míra gramotnosti*, dosahující pouze 40 %.

Etiopie představuje *etnickou strukturou* velmi pestrou zemi. Z těch větších etnických skupin uvádíme Oromy (35 % z úhrnu populace), Amhary (30 %), všichni další mají méně než 7 % z celkového úhrnu populace, největší z nich jsou Somálci či Tigrajové. V zemi se využívá 83 různých jazyků, které sjednocují *angličtina* či *amharština* jako jazyky úřední. Obyvatelstvo tvoří dvě výrazně velké **věkové skupiny**, mládeže do 14 let je 45 %, obyvatel ve věku 15–64 let něco přes polovinu. Výrazně početně slabá je populace obyvatel 64 a více let (necelá 3 %). Jde tedy o populaci s velmi progresivním nárůstem a *střední délkou života* 63 let u mužů a 67 let u žen, která patří k nejvyšším v makroregionu.

Etiopie je státem, kde je **náboženství** od státní správy striktně odděleno. Nejsilněji je v zemi zastoupeno pravoslavi (etiopská pravoslavná církev, 45 % populace), islám (34 %), protestantismus (18 %) a tradiční náboženství (3 %). *Pravoslavi* je rozšířeno zejména u Tigrajů a Amharů, *islám* se vyskytuje spíše na jihu (Somálci, Afarové, Oromové). Zatím jsou náboženské roztržky a napětí spíše slabé, nicméně radikální islám je hned v sousedních zemích. Zvláštní je populace *Židů* (Falašů), kteří se do Etiopie dostali po vyvrácení izraelského království Římány. Jejich osud byl v Etiopii od středověku ovlivňován odmítáním řady práv a také fyzickým násilím a likvidací. Část těchto chudých vyznavačů primitivního judaismu byla v sedmdesátých letech dvacátého století, po nástupu komunistického režimu v Etiopii, „vykoupena“ a přepravena v počtu 36 tis. osob leteckým mostem do Izraele.

Problémem Etiopie je obrovská *chudoba venkova*. Ve městech je situace podstatně lepší, ale na venkově má *přístup k pitné vodě* jen cca čtvrtina obyvatel. Hygienické poměry a *vysoká nemocnost* (žloutenka, horečka dengue, tyfus, malárie cholera, AIDS aj.) ovlivňují také *nízkou produktivitu práce* i v převažujícím samozásobitelském zemědělství. Zhruba 7 % obyvatel je odkázáno na *dodávky potravin* ze zahraničních humanitárních organizací. *Postavení žen* je závislé na mužích a často i staletých tradicích, z nichž se na venkově prakticky nelze vymanit. V zemi se nachází asi půl milionu *děti žijících bez rodičů na ulici*, asi 70 % dětí ve věku 7–15 let pracuje, poměrně vysoké číslo představují také pracující děti mladší 6 let.

Sídelní systém Etiopie má všechny znaky rozvojového světa. Metropole *Addis Abeba* má asi 3,3 mil. obyvatel, ovšem druhé největší město *Dire Dawa* již jen asi desetinu tohoto počtu. Další osm měst má přes 100 tis. obyvatel. Do metropole i dalších měst přicházejí nevzdělaní a nekvalifikovaní *venkované* s nadějí na lepší život, než byl v rodné vesnici sužované opakovaným hladem a nedostatkem vody.

10.7.4 Hospodářství

Ekonomika etiopského státu se řadí mezi **nejchudší ekonomiky na světě**. Na obyvatele se vyprodukuje pouze 1,5 tis. USD (2016), ale přírůstky za posledních pět let (2011–2016) se pohybují na úrovni 10 %. Přes 75 % obyvatelstva pracuje v *zemědělství*, asi 13 % v *průmyslu* a 10 % ve *službách*. Stát zůstává závislý na mezinárodní ekonomické a *humanitární pomoci*.

V posledních letech se v Etiopii staly nejvýznamnějšími *zahraničními investory* Indie a Čína. Etiopie zatím neprodukuje z relativně bohatých *nalezišť nerostů* velké objemy surovin, proto je dosud *hlavním odvětvím exportu* zemědělství. Klíčovým produktem exportu je *káva*, kromě toho se ve větších objemech vyvážejí do zahraničí *kůže* z rozsáhlého pasteveckého chovu skotu ovcí a koz. Vzhledem k tomu, že Etiopie je nucena *dovážet velké množství potravin*, je její obchodní bilance trvale záporná. *Z nerostných surovin* má Etiopie k dispozici naleziště soli, zlata, potaše; zatím nevyužitá jsou ložiska ropy a zemního plynu, mramoru a žuly – těžba je *minimální*.

Zemědělství je na většině území *tradiční samozásobitelské*, jen s minimálními přebytky. V řadě oblastí trpí erozí půdy a nepravidelnými srážkami. Půda je vlastnictvím státu, který ji zájemcům *pronajímá*. V současné době se k zemědělské činnosti využívá 17 % půdy, k pronájmu je ovšem k dispozici podstatně více. Většinu zemědělské půdy obdělávají *drobní rolníci* se svými rodinami, v podstatě výhradně ručními nástroji. V Etiopské vysočině dominují na orné půdě obilniny, především teff (endemická plodina užívaná při výrobě etiopského chleba), luštěniny, brambory a olejnin, v nižších

polohách čirok a cukrová třtina. V posledním desetiletí pronajímá vláda půdu *zahraničním investorům*, kteří v Etiopii zakládají plantáže na pěstování květin, zemědělských biopaliv, kávy a čaje. Část zemědělců se věnuje pasteveckému chovu dobytka (asi 7 mil. lidí alespoň po část roku migruje spolu se stády za pastvinami) a vedle dominantního *skotu* se chovají také ovce, kozy, velbloudi a osli.

Průmysl je *mimořádně zaostalý*, spíše jde převážně o řemeslnické dílny, pouze v obou největších městech se nachází několik modernějších průmyslových podniků. V letech 2006–2014 vzrostl podíl HDP produkovaného průmyslem z 5 % na více než 13 %. Klíčová jsou odvětví navázaná na zemědělskou produkci, *potravinářský, kožedělný a textilní*, mající pouze lokální význam.

Služby jsou na nízké úrovni, třebaže se stát snaží prosazovat *cestovní ruch*, pro nějž má země mimořádné předpoklady jak v přírodních, tak kulturně historických destinacích. Přes nízkou kvalitu ubytovacích zařízení a špatnou dopravní infrastrukturu se do země každoročně dostává pouze něco přes 100 tisíc turistů. Jediná *železnice* spojuje metropoli Addis Abebu a Dire Dawu s Džibutskem. Vláda se snaží situaci zlepšit a každoročně do infrastruktury vkládá až 10 % svého každoročního rozpočtu.

10.7.5 Regionální diference

Pro zemi je důležitou podmínkou dalšího rozvoje *soužití mezi křesťany a muslimy* jak ve vlastní zemi, tak i v zemích sousedních, kde se radikální islamismus udržuje již nejméně dvě desetiletí. Druhým klíčovým problémem je zajistit *vzdělání*, především ve venkovských oblastech, kde je navíc nutné zajistit dostatečné zdroje *kvalitní vody* (hlavně na jihovýchodě). Ukazuje se, že socialistický experiment po svržení císařství zemi prakticky nepomohl. V současné době je nutné přilákat do země zahraniční investice a nastartovat industrializaci, pro niž jsou relativně vhodné podmínky jednak v těžbě a využití surovin a jednak v rozvoji odvětví využívajících zemědělské produkty tisíců malých farem. Pro zajištění *zahraničních turistů* je nutné zlepšit a rozší-

řit potřebnou infrastrukturu a k jejímu zajištění vyškolit kvalitně vybavené pracovní síly. Etiopie je zřejmě na startu svého rozvoje a zvolené strategie určí osud této krásné země.

10.8 NIGÉRIE

10.8.1 Vymezení a přírodní poměry

Nigérie leží v západní Africe a je **nejlidnatějším státem** makroregionu, neboť svými 190 mil. obyvateli představuje zhruba pětinu jeho populace. Pevninská hranice je tvořena sousedstvím *nejchudších států* (Benin, Niger, Čad); z tohoto hodnocení se vymyká pouze Kamerun, který stejně jako Nigérie využívá naleziště ropy. Suchý sever je obýván *muslimským* obyvatelstvem celé řady kmenů, kde se občas objevují tendence podříditi muslimskému právu šarii celou zemi. Na jihu jsou především *křesťané* a částečně i tradiční animistická náboženství. Nigérie představuje typickou africkou zemi, jejíž hranice byly vytvářeny podle zájmů vzdálených koloniálních velmocí, bez ohledu na průběh kmenových hranic usedlých či kočujících etnik.

Na severu Nigérie zasahuje do pásma *Sahelu* charakterizovaného nedostatkem srážek a suchými savanami a polo-pouštěmi. Ve vnitrozemí se nachází *rozsáhlá náhorní plošina Jos* (okolo 1 000 m n. m.), která na severozápadě přechází do roviny Sokoto a na severovýchodě do pánve Čadského jezera. Na jihovýchodě se rozprostírá široká náplavová *nížina delty Nigeru*. Při hranici s Kamerunem se rozprostírá vulkanická Adamauská vysočina. Rovinné *podnebí* se vyznačuje velkými rozdíly v množství srážek; vlhká je pobřežní nížina na jihovýchodě země (až 4 000 mm srážek ročně), naopak sever je poměrně suchý (srážky do 800 mm ročně). Osu země tvoří řeka Niger a její přítok Benue. Na severu, na území Nigérie zasahuje Čadské jezero. Pobřežní nížiny jsou místy pokryty hustým *deštným lesem*; v centrální části převládají *savany* a na severu *suchomilné rostlinstvo*. Velký **přírodní potenciál** představuje orná půda (37 %) a pastviny (33 %); ze surovin těžba ropy.

10.8.2 Historické souvislosti

Název země se odvozuje od nejdelší řeky západní Afriky (Niger), která se bažinatým ústím vlévá do Guinejského zálivu. V *předkoloniálním období* se na území dnešního státu vytvářely významné státní celky, z nichž nejdůležitější byl Sokotský sultanát počátkem 19. století vzdorující snahám *Británie* o začlenění pod britskou nadvládu. Země získala nezávislost v „Roce Afriky“ (1960), ale zůstala součástí Britského společenství národů. Po získání nezávislosti došlo k opakovaným státním převratům, kdy nejsilnější etnika (resp. jejich představitelé) se snažila o co největší podíl na moci a dosažení z toho plynoucí výhody. Snaha o odpoutání Igbů (Ibů) ze společného státu (vytvoření samostatné *Biafry* v roce 1967) byla ovlivněna velkým pogromem (asi 30 tis. obětí) a následnou *občanskou válkou* (asi 1 mil. obětí). V Nigérii se u moci několikrát vystřídali zvolení prezidenti a samozvaní diktátoři z vojenských kruhů; v posledních letech se objevují náznaky stability, mj. díky uplatňování rozdělení dvou nejvyšších funkcí (prezident a viceprezident) mezi křesťany a muslimy.

10.8.3 Obyvatelstvo a osídlení

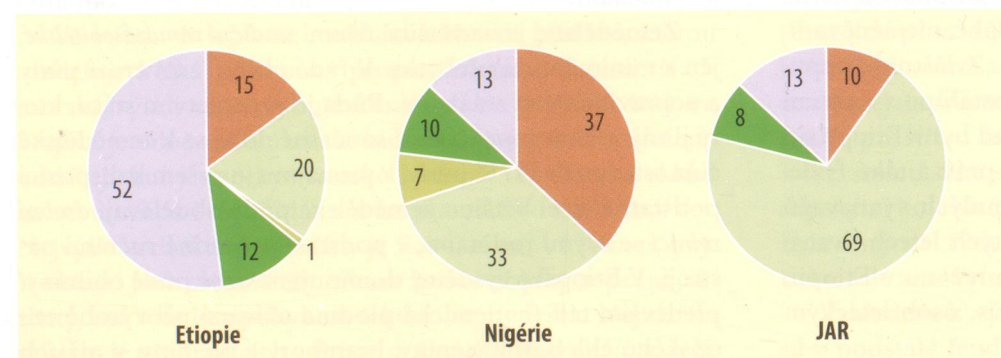
Nigérie měla v roce 1950 asi 33 mil. obyvatel, v roce 2000 již 125 mil. a v roce 2016 téměř 190 mil. (7. místo na světě). Ročně se počet obyvatel zvyšuje o pět milionů, tj. po Indii a Číně absolutně nejvíce na světě (obr. 10.13). Tento *dynamický přírůstek* je dlouhodobě neudržitelný a je způsoben vysokým počtem dětí narozených průměrně jedné ženě (asi 5,5). Odhady demografického oddělení OSN uvádějí, že se počet obyvatel ve státě zvedne na úroveň přes 700 milionů. To vytváří obrovský tlak na zdroje jak v Nigérii, tak v dalších afrických zemích, neboť k roku 2050 se předpokládá, že Africký makroregion bude mít na dvě miliardy obyvatel. Demografická situace patří k nejhorší na světě, extrémně nízká je *střední délka života* – 55 let u mužů i u žen. Úroveň tohoto indikátoru u mužů a u žen nemá ve světě obdoby. Velmi nízká je i *míra gramotnosti* dosahující přibližně 50 %.

Klíčovým problémem země je velká **etnická roztržitost**, kdy se uvádí přes 250 etnik se specifickými jazyky a kulturami. Hlavními, resp. nejpočetnějšími etniky jsou: *Hausové, Jorubové, Igbové* (Ibové) a *Fulani* podílející se dohromady 70 % na populaci státu. Toto sjednotit a propojit v rámci jednoho státu je téměř neřešitelný problém. Jen částečně napomáhá řešení používání *angličtiny* jako úředního jazyka. Země je rozdělena od severu k jihu na jazykové skupiny hausa, při pobřeží jde o jazyky guinejské skupiny a navzájem jsou tyto dvě odděleny bantuskými jazyky. Dalším problémem je kolísavý podíl vyznavačů islámu (40 %) a křesťanů (60 %) v jednotlivých oblastech. *Muslimové* převažují na severu země, kde se pozvolna prosazuje extrémistický islamismus (Boko Haram a další nátlaková extrémistická hnutí). **Urbanizace** dosahuje 50 %; nachází se zde čtyři milionová města – Lagos (16 mil. obyvatel), Kano (3 mil.), Ibadan (2,5 mil.) a Benin City (1 mil.).

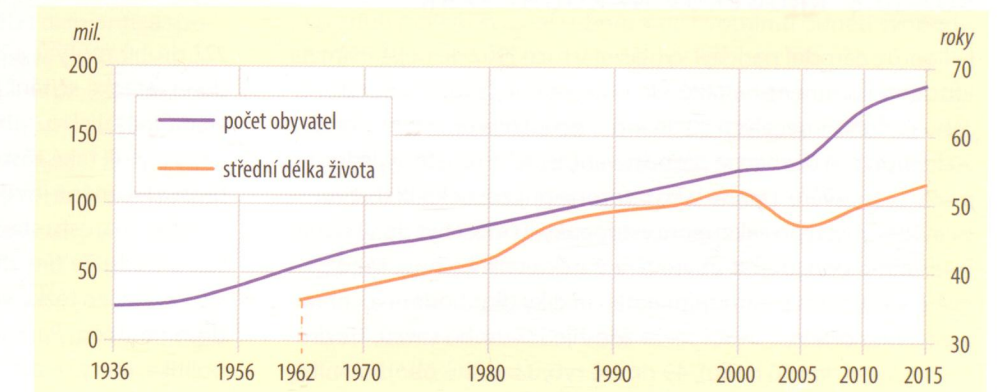
10.8.4 Hospodářství

Nejsilnější ekonomika makroregionu zaujímá 22. pořadí ve světě, je na stejné úrovni jako např. Polsko či Švédsko, které však má dvacetkrát méně obyvatel. *HDP na obyvatele* dosahuje 6 tis. USD (2016) a je o 50 % vyšší, než je průměr makroregionu. Roční přírůstky jsou velmi *rozkolísané* a do značné míry odrážejí *cenu ropy na světovém trhu*. V letech 2011–2016 se v průměru pohybovaly okolo 2,5 %; v roce 2014 měl přírůstek hodnotu 6,5 % a o rok později byl nulový. Hospodářství Nigérie je založeno na *zemědělské a surovinové* produkci, v níž dominuje *ropa a zemní plyn*.

Na hospodaření většiny **těžebních polí** se podílí společnost Royal Dutch Shell. Ta těžila od počátku šedesátých let 20. století v deltě a lagunách Nigeru a značně zdevastovala přírodní i životní prostředí na dolním toku Nigeru a v pobřežních lagunách. Zde byly původní tropické deštné lesy, které byly likvidovány kvůli těžbě i získání půdy pro zemědělství. Odpor obyvatel proti těžbě tvrdě trestala nigerijská vláda i za cenu masakrů na civilním obyvatelstvu (především Ogoniové). Těžba ropy v Nigérii dominuje v nezemě-

Obr. 10.12 Využití území Etiopie, Nigérie a v JAR (2015)

Obr. 10.13 Vývoj počtu a střední délky života obyvatel Nigérie v letech 1936/1962–2015

dělských činnostech hospodářství. Kolem 40 % vytěžené ropy se dodává do USA, hlavním obchodním partnerem je podobně jako i v jiných subsaharských zemích Čína. Ropa se podílí 90 % na exportu, 5 % připadá na zemní plyn. Země je pátým nejvýznamnějším exportérem ropy na světě (podílí se cca 5 % na obchodě s ropou ve světě).

Průmysl má spíše lokální charakter (textilní a potravinářský), dynamicky roste sektor služeb, které vyvářejí téměř 50 % HDP, klesá podíl zemědělství (25 % na hodnotě HDP). To se zaměřuje zejména na domácí spotřebu (kukuřice, rýže, sorgo, kasava). Nejvýznamnější exportní plodinou je tradičně kakao (4. místo na světě v produkci v roce 2015) a podzemnice olejná (3. místo).

10.8.5 Regionální diference

Největší aglomerací Nigérie je bývalé hlavní město – přístav Lagos, kde se koncentruje v urbanizovaném areálu 16 mil. a v širší aglomeraci přes 20 mil. obyvatel, a to jak v moderně vybaveném centru, tak v rozsáhlých předměstích a ghettech. Jde o jedno z nejrychleji rostoucích megaměst současnosti a také největší město Afrického makroregionu. Představuje největší hospodářské jádro země a zároveň zvedá úroveň rozvoje jižních oblastí a zvětšuje sociální rozdíly jihu. Hlavní podíl na obyvatelstvu mají Ogoniové a kmen Ijawu. V této nejbohatší části země se nacházejí také další velká centra, jako je Ibadan, Ogombosho, Benin City či Port Harcourt v deltě Nigeru. Jde o centra průmyslu zaměřeného na zpracování zemědělských surovin, ropy a také základní strojírenskou výrobu.

Hlavním městem je od roku 1991 Abuja ležící v plochem rozvodí mezi řekami Niger a levostranným přítokem Benue. Na severu země jsou lokalizovány dvě velké aglomerace – téměř čtyřmiliónové Kano, významné náboženské centrum Hausů, a Kaduna. Nigérie na severu má druhou koncentraci vysoké hustoty zalidnění v oblasti přechodu savany do polopouští na území Sahelu. Tam se využívá vody z Nigeru k závlahám orné půdy (podzemnice olejná, bavlna, pšenice,

BOX 10.8 KRUGERŮV NÁRODNÍ PARK

Krugerův národní park byl vyhlášen v roce 1902. Je nejstarším na africkém kontinentu a také jde o nejnámější turistický cíl JAR. Jeho rozloha – necelých 20 tis. km² – umožnila umístění více než 20 kempů pro bezpečné přenocování, z nichž turisté vyjíždějí na pozorování zvěře. Denně sem v sezoně přijíždí několik tisíc turistů evidovaných po zakoupení vstupenky. Ti musí být do 18 hodin buď mimo park, nebo ubytováni v některém kempu. Množství zvěře v Krugerově národním parku je díky dlouhodobé ochraně a péči mimořádné. Uvádí se, že zde žije 137 druhů savců, 112 druhů plazů (z toho 50 hadů), 49 druhů ryb, 33 druhů obojživelníků,

zelenina) a rozlehlé části savany k výpasu dobytčím (skot, kozy, ovce, mezci).

Regionální rozvoj brzdí ohromná etnická rozdílnost a také tradiční kmenové struktury, které mezi sebou dlouhodobě soutěží, občas i válčí. To vyplývá z frustrace, kdy se po půl století samostatného vývoje země život běžného člověka příliš nezměnil, třebaže mírného rozvoje hospodářství bylo dosaženo. Pro další vývoj je klíčové zvládnout etnické a náboženské napětí a jasně stanovit zákony platné pro celou zemi, nejen pro některé skupiny obyvatel či dílčí území (právo šaría, versus zákony tržní, spíše křesťanské části země). Jednou z možností, jak další rozvoj země zjednodušit, spočívá v rozdělení federace na dva státy.

10.9 REPUBLIKA JIŽNÍ AFRIKA (JAR)

10.9.1 Vymezení a přírodní poměry

Republika Jižní Afrika, jak zní oficiální překlad názvu státu, se od zbytku celého makroregionu výrazně odlišuje. Jedná se o hospodářsky nejvyspělejší území makroregionu, které se podílí na HDP zhruba jednou pětinou. Evropané se do této části Afriky dostávali pozvolna, v průběhu 16. století byly jejich lodě a posádky napadány zde usídlými domorodými kmeny. JAR má 2,5 tis. km mořského pobřeží omývaného na jihovýchodě teplejším Indickým oceánem a na jihozápadě chladnějším Atlantským oceánem s velmi pestrou škálou přírodních podmínek a proměnlivou biotou. Jihozápad, v zázemí Kapského Města a mysu Dobré naděje, má vysokou pestrost rostlinných a živočišných druhů, v přepočtu na jednotku plochy zřejmě nejvyšší na světě. Na severu, při hranicích s Botswanou a Namibií, na území JAR zasahuje poušť Kalahari, po Saharě největší poušť Afriky. Již od Kapského Města na jihozápadě země se objevují vysoké hory (až 2 500 m n. m.) a přes Malé a Velké Karoo (a další planiny a mezihorské sníženiny) se pás hor táhne až na severovýchod po hranice se Zimbabwe. Nejvyšší vrcholy se nacházejí v Dračích horách v Lesothu, samostatné enklávě

227 druhů motýlů a asi 500 druhů ptáků. Každoročně je prováděno letecké sčítání jednotlivých druhů zvěře. Nejhojnější jsou stáda spásající rozsáhlé travní a keřové porosty. Ve velkém počtu se vyskytují také zástupci tzv. „Velké pětky africké fauny“ – sloni, hroši a lvi (méně je zde buvolů a nosorožců). Vzhledem k dlouhodobému nárůstu stavů jsou problémem parku sloni, kteří devastují přírodu. Ta tím ztrácí savanový kryt, a proto je pro řadu dalších zvířat jen těžko využitelná. Díky tomu poklesl stav některých druhů antilop. Park byl pojmenován podle předního búrského politika, který se zasloužil o jeho vznik.

uvnitř JAR (až přes 3 500 m n. m.). JAR má na svém území velmi rozdílné přírodní poměry, stát i soukromníci na několika národních parcích usilují o udržení vysoké kvality přírodního prostředí. V roce 2016 jich bylo 19, z nichž neznámější je Krugerův národní park.

10.9.2 Historické souvislosti

Prvními trvale usazenými Evropany v oblast byli až Holanďané v průběhu 17. století. Holandská Východoindická společnost vybudovala poblíž Stolové hory (1652) na území dnešního Kapského Města (Cape Town) první trvale obydlenou osadu. Tato společnost dodávala otroky pro práci na plantážích, na území osady i v jejím zázemí, případně i do jiných oblastí. V průběhu 18. století se počet bílých osadníků stále rozrůstal, kromě jiného i o vyhnané francouzské hugenoty. Během 19. století byli Búrové (potomci prvních, především nizozemských osadníků) vytlačováni novými imigranty (převážně z Německa a Anglie) do méně úrodných a suchých oblastí vnitrozemí. Tam ovšem naráželi na místní domorodce, které vyháněli a likvidovali, aby na jejich původním území založili samostatné státy Natal, Transvaal a Oranžský svobodný stát. Tento přesun, nazývaný Velký trek, byl velmi krvavý, neboť vztahy mezi osadníky a kmeny Zuluů byly napjaté a vedly k vyvraždění černých i mnoha přichozích obyvatel na velkém území. Zároveň ovšem umožnily snadnější ovládnutí jižní Afriky nastupující velmocí – Británií. Ta měla o území mimořádný zájem, potřebovala zajistit základnu pro cesty do Britské Indie. Britské impérium anektovalo nezávislé búrské republiky Transvaal a Oranžský svobodný stát a tisíce vzpurných Búrů a jejich rodin uvěznilo v koncentračních táborech. Poté byly v roce

BOX 10.9 CECIL RHODES

Cecil John Rhodes se narodil v Anglii (1853) a v 17 letech byl poslán do jižní Afriky, neboť jeho život ohrožovala tuberkulóza. Pracoval na bavlníkových plantážích a jako prospektor a kopáč na diamantových nalezištích v Kimberley. V sedmdesátých letech 19. století se stal majitelem firmy na těžbu diamantů a společnost po pár letech ovládala až 90 % světové produkce diamantů. Jako bohatý obchodník a podnikatel byl představitelem tvrdého britského kolonialismu a jeho cílem bylo ovládnout pro Británii území od Kapského Města po Káhiru. Jako politik expandoval z původně úžeji vymezené jižní Afriky na sever do Bečuánska, připojil i Transvaal a Oranžský svobodný stát a podílel se na koloniálních válkách sjednocujících pod britskou vlajkou původní búrská území a další oblasti obývané domorodci. Byl klíčovým politikem britského imperialismu na jihu Afriky, kde zemřel (1902).

1910 všechny provincie sloučeny do Jihoafrické unie se statutem britského dominia.

JAR se účastnila druhé světové války na straně spojenců. V roce 1948 pak ve volbách zvítězila Národní strana spojená s režimem apartheidu. Tento režim se po celou dobu své existence střetával se značným odporem na mezinárodní scéně. Byl také příčinou vyloučení sportovních a kulturních svazů z příslušných mezinárodních organizací. Země získala nezávislost a změnila název na Republika Jižní Afrika. Vzhledem k převažujícímu odmítání apartheidu mezinárodním společenstvím se JAR ocitla v izolaci a také vystoupila z Britského společenství národů. Pro separaci černých obyvatel a jejich tradičního způsobu života byla zřizovány takzvané bantustany, v nichž domorodé obyvatelstvo žilo ve značně bídných poměrech a většinou pouze ze samozásobitelského zemědělství. Napětí mezi zakázanými aktivitami politických stran soustřeďujících černé a smíšené obyvatelstvo a bělošskou menšinou držící prakticky všechny čelní pozice země v zemi dlouhodobě rostlo. Při demonstracích a násilných akcích zemřely stovky lidí, další byli likvidováni z důvodů nepotvrzené spolupráce s druhou stranou

Poslední bělošský prezident F. W. de Klerk zrušil v JAR roku 1989 rasovou segregaci a povolil politickou stranu Africký národní kongres (ANC). Všeobecné volby v roce 1994 vynesly do čela státu Nelsona Mandelu, více než čtvrtstoletí vězněného jako vůdce nebělošské opozice.

10.9.3 Obyvatelstvo a osídlení

Současná populace dosahuje 55 mil. obyvatel (2016), do tohoto počtu nejsou započítáni nelegální imigranti, jejichž počet se odhaduje na pět milionů. Dynamický početní růst

BOX 10.10 NELSON MANDELA

Nelson Mandela (1918–2013) byl jihoafrický bojovník proti apartheidu, politik a prezident Republiky Jižní Afrika v letech 1994–1999. Vystudoval práva na univerzitách v Alice a Johannesburgu a stal se zakladatelem mládežnické organizace Afrického národního kongresu. V roce 1962 byl zatčen a odsouzen za spiknutí s cílem svržení režimu k doživotnímu odnětí svobody. Strávil 27 let ve vězení, nejprve na Robben Islandu a později v dalších věznicích na pevnině. Na nátlak světové veřejnosti byl propuštěn a zapojil se do jednání s prezidentem de Klerkem, které vyústilo v ukončení apartheidu. V následujících svobodných volbách dovedl Africký národní kongres k vítězství a stal se prvním černošským prezidentem Republiky Jižní Afrika. Jeho vláda se soustředila na likvidaci dědictví apartheidu, zaměřovala se na chudobu a sociální nerovnost, a zprostředkovala mezinárodní usmíření v zemi. V roce 1993 získal Mandela spolu s de Klerkem Nobelovu cenu míru.

BOX 10.11 AIDS

Onemocnění AIDS představuje jeden z klíčových problémů Afrického makroregionu. Celkový počet onemocnělých se na přelomu tisíciletí pohyboval na úrovni téměř 30 mil. osob, každoročně se nakazilo dalších deset procent, což představovalo asi 70 % nakažených v celém světě. Botswana, Svazisko a Lesotho mají ve věkové skupině 15–49 let nakaženou asi čtvrtinu všech obyvatel. Klíčovými problémy jsou nedostatečná prevence, nevzdělanost a nedostatek levných léků, stejně jako malá pozornost věnovaná těmto problémům vládami většiny zemí. V řadě zemí došlo k drastickému snížení střední délky života. Umírání postihuje širokou sociální škálu, nejen nejchudší, zvětšuje se počet dětí, které nemají rodiče, ve většině zemí je nedostatek kvalifikovaného personálu jak pro léčení, tak hlavně pro osvětu. Tu pokládá OSN za klíčovou a zároveň vyslovuje obavy ze zpomalení hospodářského rozvoje většiny postižených zemí.

po druhé světové válce se nyní prakticky zastavil a *populace stagnuje*. Na africké poměry je extrémně nízká *natalita* (19 ‰ v roce 2016), která je poloviční ve srovnání s ostatními státy makroregionu. Velkým problémem je *HIV/AIDS*, kterým trpí asi 5 mil. lidí a řešení jsou slabá, resp. neúčinná (box 10.11). Na přelomu tisíciletí během necelých deseti let stoupla úmrtnost rodiček čtyřnásobně a *střední délka života* byla v roce 2009 pro bílou populaci 71 let, pro černou populaci 48 let. Nyní se střední délka života dosahuje 55 let u mužů a 60 let u žen. Daleko nejvyšší mezi státy Afrického makroregionu je *míra gramotnosti* dosahující 95 %.

V roce 1946 zde žilo asi jen 11,5 mil. obyvatel, na *dynamickém nárůstu* v druhé polovině 20. století se podílel především přirozený přírůstek spolu s prodloužováním střední délky života, částečně ovšem i imigrace ze sousedních zemí, ale i z Evropy. *Imigranti* ze sousedního Zimbabwe (až 3 mil. osob) jsou příčinou napětí mezi etniky, neboť se „domácí“ obávají konkurence na trhu práce. Samozřejmě extrémně odlišné jsou *charakteristiky demografické*, bílá populace má všechny ukazatele podstatně lepší, nejhorší je situace u ilegálních přistěhovalců a osob bez práce a bez kvalifikace koncentrovaných buď v ilegálních (ale nějakou dobu trpěných slumech), nebo ve státěm podpořených okrajových předměstích či suburbích (s podporou plateb za elektřinu, vodu, kanalizaci).

Pestrou *etnickou strukturu* tvoří *černoši* 80 % (Čwanové, Zuluové, Khosové, Matabelové, Sutové, Svazijci, Vendové aj.). *Afrikánci* (Búrové) se na úhrnu obyvatel podíleli asi 9 %, *míšenci* (označovaní ve sčítání jako barevní) 8,5 %, zbytek pak tvořili *Asiaté* (především Indové). Problémem sčítání bylo to, že nezahrnulo část obyvatel, kteří jsou v zemi, ale nemají k tomu oprávnění, nebo některé kmeny žijící stále

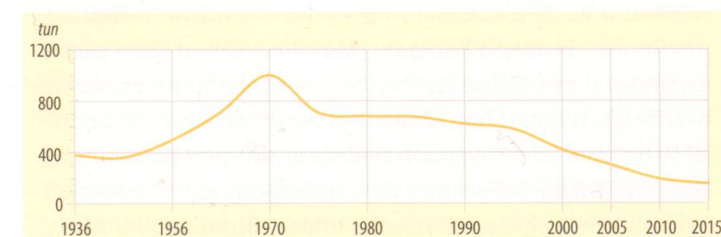
tradičním způsobem života v málo dostupných oblastech (Sanové, dříve označovaní jako Křováci). JAR má *11 úředních jazyků*, nejpoužívanější je afrikánština, angličtina, zulština a jazyk xhosa. V *náboženství* dominují křesťané 80 %, muslimů jsou 2 % a hinduistů 1 %.

Velkým problémem je *vysoká úroveň kriminality*, která extrémně vzrostla po pádu apartheidu (1994). To, co se v minulosti odehrávalo vůči domorodcům ze strany bílých osadníků, se dnes v brutální podobě vrátilo především do měst (únosy a vraždy na silnicích). *Bílá menšina* je málo vzdělanými vrstvami černého obyvatelstva napadána a zabíjena s cílem přivlastnění jejich majetku. Ve výsledku šlo v uplynulých 15 letech o smrt nejméně 5 tis. farmářů na osamělých farmách a dalších 40–50 tis. bílých občanů ve městech. Výsledkem je opuštění JAR řadou dobře situovaných bílých rodin a jejich *emigrace* do Evropy, USA či Austrálie (již přes 2 miliony obyvatel). Jednou z příčin tohoto násilí je jednak *pozitivní diskriminace*, jednak příklady z rozvrácené sousední země Zimbabwe. Tato situace vedla kromě jiného i k tomu, že se v zemi ostře vyhranily *školy* střední a vysoké na státní a soukromé, výrazně oddělující etnické skupiny obyvatel. Kromě vražd, hlavně bílých obyvatel je obrovským problémem znásilňování žen a dětí. Tyto charakteristiky kladou JAR na druhé místo ve světě z hlediska celkové kriminality za jihoamerickou Kolumbií.

10.9.4 Hospodářství

Přestože se jedná o *druhou nejsilnější ekonomiku makroregionu* (po Nigérii), dochází k výrazným propadům ve světovém žebříčku, kde se nyní pohybuje na konci „čtyřicítky“ neúspěšnějších zemí. V přepočtu HDP na obyvatele (13 tis. USD v roce 2016) je však úroveň zhruba *tři a půlkrát vyšší*, než je průměr makroregionu, a *roční růst* se pohybuje okolo 2,5 % (průměr 2011–2016). Mezi *zásadní problémy* země patří snižující se úroveň *školství*, nedostatek kvalifikovaných pracovníků, neflexibilní trh práce a vysoká *nezaměstnanost* dosahující 25 % (u mladých lidí 50 % v roce 2016).

Hospodářský vývoj území dnešního státu prodělal několik *specifických etap*. První etapa představovala vytváření *samozásobitelského zemědělství*. Později začal export některých zemědělských produktů do Evropy (obilí, vlna, bavlna).

Obr. 10.14 Vývoj těžby zlata v JAR v letech 1936–2015

Tab. 10.3 Produkce hlavních výrobků a surovin JAR (1936–2015)

Výrobek/surovina	Jednotky	1936	1956	1970	1990	2000	2015
černé uhlí	mil. t	15	35	55	200	225	265
zlato	t	380	500	1000	600	420	140
diamanty	mil. kar	1	3	8	8	8	6
elektrická energie	mld. kWh	1	20	50	150	195	240

Zdroj: Anděl a Mareš 2001, Calendario atlante De Agostini 2016

V druhé polovině 19. století se začalo s těžbou významných *ložisek diamantů* (Kimberley), které byly dlouhou dobu nejvýznamnějšími světovými nalezišti. Také *objev zlata* (Witwatersrand) se stal impulzem pro rozvoj těžebního a úpravárenského průmyslu a pro výstavbu silničních a železničních tras spojujících přístavy Durban a Kapské Město s těžebními oblastmi vnitrozemí.

Velmi specifické geologické poměry se staly zásobárnou mimořádného bohatství *nerostných surovin*. Pánev *Witwatersrand* je obrovskou zásobárnou rud zlata (přes 90 % zásob zlatých rud JAR), ale i stříbra, uranu a pyritu. Komplex Bushveld v provincii Mpumalanga a v Northern Province produkuje více než polovinu světového objemu rud *chromu*. Nacházejí se zde také směsi rud s obsahem vanadu, železa, mědi a niklu. V provincii Transvaal jsou soustředěny zásoby *manganu* a také značné množství železných rud. JAR těží 60 % *platiny*, zatímco těžba *zlata* dynamicky klesá. Důležitá je *těžba černého uhlí*, v níž státu patří třetí místo na světě mezi exportéry.

Díky surovinám se i v *dobách apartheidu* dařilo zemi ekonomicky rozvíjet obchody s USA a zeměmi západní Evropy. Proto v první polovině 20. století narůstal význam exportu surovin a také potřeb pro zajištění nákladní námořní dopravy (uhlí, rudy, potraviny aj.). Rozvoj hospodářství byl umocněn ve třicátých letech 20. století v době *velké hospodářské krize*, kdy ceny zlata i diamantů výrazně narůstaly. **Hospodářský růst** trval nepřetržitě až do druhé poloviny 20. století. Druhým důležitým faktorem jeho rozvoje byly velmi tvrdé pracovní podmínky v dolech hlubinných i povrchových, kde pracovali především černí obyvatelé země a částečně i imigranti z Britské Indie.

Průmysl. Rozsáhlá těžba černého uhlí umožňuje významnou produkci *železa a oceli* a také největší výrobu *elektrické energie* (Transvaal) celé Afriky (přes polovinu africké produkce). V zemi jsou největší tepelné elektrárny na světě. V JAR byla postavena a provozována jaderná elektrárna, jediná na africkém kontinentě (Koeberg). Roste význam *automobilového průmyslu*, který má velký exportní potenciál. Tradici má *potravinářský průmysl*, zpracovávající domácí zemědělské produkty (cukr, maso, tabák).

Zemědělství zaměstnává 10 % ekonomicky aktivního obyvatelstva. V rostlinné výrobě dominuje produkce *kuřičky, tabáku, ovoce a zeleniny*. Důležitý zůstává *cestovní ruch*, vyznačující se velmi dobrou infrastrukturou; ročně zemi navštíví okolo 10 mil. zahraničních turistů. Hlavní položky *exportu* představují (tab. 10.3) zlato, diamanty a platina (30 % hodnoty exportu), dále černé uhlí (10 %), ocel a železo (10 %), automobily (10 %) a zemědělské produkty (citrusy, jablka, víno).

10.9.5 Regionální diference

Z hlediska stupně hospodářského rozvoje je dodnes *Witwatersrand* hlavní *jadrovou oblastí* JAR, kam je soustředěn *populační a ekonomický potenciál* státu. Do této jadrové oblasti spadá aglomerace *Johannesburgu*, kde se včetně předměstí (asi nejznámější je Soweto – South West Town) koncentruje asi 6 mil. obyvatel. Také blízká *Pretoria* s rozsáhlým průmyslem a administrativními funkcemi představuje s 1,5 mil. obyvateli důležité výrobně-obslužné jádro. Tato jadrová oblast Witwatersrandu v současnosti trpí vysokou *nezaměstnaností, kriminalitou* a také velkým *přistěhovalectvím* z venkova i sousedních států. To souvisí s tím, že JAR je obyvatelstvem Subsaharské Afriky vnímána jako země zaslíbená. Vedle těchto dvou velkoměst se v jejich blízkém zázemí zformovala další čtyři města, každé až s 250 tis. obyvateli.

Další jadrové oblasti JAR se nacházejí na pobřeží a těží jak z někdejší funkce zajištění rozsáhlého exportu surovin, tak ze skutečnosti příjemného klimatu a rozvíjejícího se relativně klidného cestovního ruchu. Jde o *aglomeraci Kapského Města* (přes 3 mil. obyvatel) rozloženého z různých stran Stolové hory, jakéhosi symbolu nejen města, ale do jisté míry celé země. Zhruba na 30° jižní šířky je na břehu Indického oceánu rozložena velká aglomerace největšího jádra východu JAR *Durbanu* (asi 4 mil. obyvatel v aglomeraci). Na východním pobřeží s velmi příjemným klimatem se nacházejí další centra hospodářství, přístavy *East London* a *Port Elizabeth*.